

Osmanlı Taşrasında Bir Seçkinin Yükselişi: İçelli Abdülmü'min Paşa [1650-1684]

The Rise of an Elite in the Ottoman Country: Abdülmü'min Pasha of İçel [1650-1684]

Ensar Köse*

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi
Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

* İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi
ensarkose@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2754-0982

Başvuru / Submitted :
3 Mayıs 2023

Kabul / Accepted :
1 Haziran 2023

DOI: 10.21021/osmed.1291832

Atıf/Citation:

Köse, E. "Osmanlı Taşrasında Bir Seçkinin Yükselişi: İçelli Abdülmü'min Paşa [1650-1684]". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 17 (2023): 254-278.

Benzerlik / Similarity : %8

Öz

Bu araştırmanı öznesi Abdülmü'min Paşa, İçel sancağına bağlı Zeyne kasabasında, köklü geçmişe sahip bir aileye mensuptur. Mahalli bir lider olarak, 1650'lerden itibaren adından söz ettirmeye başlamıştır. 1664'te mütesellim, 1673'te mukātaa voyvodası olmuştur. 1683'te II. Viyana seferine, İçel sancağı mutasarrıfı olarak katılmıştır. Kuşatma sonrasındaki savaşta Karaman Beylerbeyi hayatını kaybedince, Karaman eyaleti de Abdülmü'min Paşa'ya verilmiştir. Bundan bir yıl sonra 1684'te ise, Budin savunmasında şehit düşmüştür. İşte bu makalede, bir taşra seçkini olarak Abdülmü'min Paşa'nın yükselişi ve Osmanlı idari zümresine katılımı anlatılmaktadır. Osmanlı eyalet ve livalarındaki mansıpların, Enderun çıkışlı ağlar, paşalar ve paşa-zâdeler tarafından doldurulduğu bir devirde, yerelden birinin ortaya çıkarak askerî sınıfa katılması nadiren görülen bir durumdur. Bu yönüyle Abdülmü'min Paşa, Osmanlı taşra toplumunda âyan zümresinin doğuşu ve yükselişi bağlamında da ilginç bir örnektir. Onun yükseliş hikâyesi, mümkün olduğunca, devrin şartları ve merkezi hükümetin yapısındaki değişimlerle paralel şekilde verilmeye çalışılmıştır. Özellikle, sancakbeyi tevcihlerinin genel seyri, araştırma boyunca gözden uzak tutulmamıştır. Araştırmanın birincil kaynakları, büyük ölçüde Osmanlı arşivindeki defterler, belgeler ve tevcih kayıtlarından oluşmaktadır. Ayrıca Konya ve Karaman kadı sicillerinden de istifade edilmiştir. Keza dönemin Osmanlı kronikleri de yine birincil kaynaklarımızdandır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İçel Sancağı, 17. Yüzyıl, Âyan, Taşra Seçkinleri.

Abstract

The subject of this research is Abdülmü'min Pasha, who was born in Zeyne, which was a small town in the İçel sanjak, and his family has a long local history. As a local leader, he started to make a name for himself in archival sources since the 1650s. He became a mütesellim in 1664, and mukātaa vojvode in 1673. He took part in the Vienna campaign in 1683 as the governor of İçel sanjak. After the death of governor of the Karaman during this campaign, the province of Karaman was given to Abdülmü'min Pasha. Finally, he died a year later, in 1684, during the defence of the Budin Fortress. This article describes the rise of Abdülmü'min Pasha as a provincial elite and his participation in the Ottoman ruling class. In that time, when the province and sanjak administrations were filled by the aghas and pashas who were educated at Enderun and pasha-sons, it was rare for a local leader to join the military class. In this aspect, Abdülmü'min Pasha is an interesting and probably one of the first examples of the emergency and rise of the notable in the Ottoman provincial society. As much as possible, his ascension story has been tried to be told in a parallel with the conditions of the period and the changes in the Ottoman central administration. The changes in the appointment of administrators to the sanjaks have been particularly taken into account. The Primary sources of the article mainly consist of the Ottoman Archive records and documents. In addition, Konya and Karama kadı registers were also used. Likewise, Ottoman chronicles of the period are our primary sources.

Keywords: Ottoman Empire, İçel Sanjak, 17th Century, Notables, Provincial Elitis.

Giriş

Bozulus Türkmeni Voyvodası Seyyid Abdülmü'min Ağa, Konya şehir merkezine yakın Küçükçayır denilen yerde çadırını kurduğunda, tarihler 18 Haziran 1673'ü gösteriyordu. Buraya geliş nedeni, idaresi altındaki Türkmen cemaatlerinden bazılarının, sâbık voyvoda ile davalarını görmekti. Karaman eyaletinin en büyük mahkemesinin bulunduğu Konya'ya gitmek yerine, heyet ayağına gelmiş ve mahkeme onun çadırında kurulmuştu. Bu istisnai durum, davanın taraflarının kalabalık olmasına karşın başvurulmuş pratik bir çözümü mü gösteriyordu, yoksa Abdülmü'min Ağa'nın nüfuzunun bir tezahürü müydü? Bu sorunun cevabını, davaya ait Konya kadı sicilinde aramak beyhudedir.¹ Ancak şunu biliyoruz; *Abdülmü'min Ağa*, bu tarihten on yıl sonra 1683 senesi yazında, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın meşhur Viyana seferine, İçel sancağı mutasarrıfı sıfatıyla, *Abdülmü'min Paşa* olarak katıldı. Bir yıl sonra, 10 Ağustos 1684 Perşembe günü, Budin savunmasında şehit düştüğünde ise onun unvanı, Karaman Valisi idi.² Onun babasının Şeyh Sunullah olduğunu hatırlarsak karşımızda, şeyhlikten ağalığa oradan da paşalığa gelişim seyri izlemiş, ilginç bir taşra seçkininin olduğunu söyleyebiliriz. Abdülmü'min Paşa'nın oğulları zamanında bu hiyerarşik basamaklara, bir de beylik eklenecektir (*şeyh* → *ağa* → *bey* → *paşa*). Zira onun oğullarından Ahmed'e 1680'de İçel sancakbeyliği, Sunullah Paşa'ya ise yıllar sonra 1721'de İçel mutasarrıflığı tevcih edilecektir. Abdülmü'min Ağa'dan itibaren, aile mensuplarının ifa ettikleri idarî görevler bakımından ise aşağıdan yukarıyla doğru *mukātaa voyvodası* → *mültezim* → *alaybeyi* → *mütesellim* → *sancakbeyi/mutasarrıf* → *beylerbeyi/vali* şeklinde bir sıralamanın olduğu görülecektir.

Bu araştırmanın öznesi Abdülmü'min Ağa/Paşa "taşralı" biridir. Dağlık Taşeli coğrafyasındaki İçel sancağına bağlı Zeyne kasabasından çıkarak, zamanla mahallî "âyan hânedanı"na dönüşen bir aileye liderlik etmiştir. Osmanlı taşra toplumunun sosyolojik yapısı içinde onu, "bir taşra seçkini" olarak nitelendiriyoruz. Yöneten (*askerî*) ve yönetilen (*reâyâ*) şeklindeki klasik dönem ikili Osmanlı toplum yapısında, bir anlamda üçüncü bir sınıf olarak taşra seçkinlerinin nasıl/ne zaman ortaya çıkarak, devlet idaresine ve iktisadî bölüşüme ortak oldukları hususu, esaslı bir tartışmadır. Bu tartışmalarda önemli mesafeler de alınmıştır.³ Bunların ayrıntısına girmek, çalışmanın doğrudan konusu değildir. Ancak şu kadarına işaret edelim ki Abdülmü'min Paşa'nın, sadece mensubu olduğu köklü "seyyid"⁴ ailesi ve geniş "hâne" halkıyla

¹ *Konya Şer'iyeye Sicili (KOŞS)*, nr. 19, s. 73-74.

² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695), Hazırlayan: Nazire Karaçay Türkal, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, 2012), s. 945.

³ Osmanlı taşra toplumundaki *seçkinler (elites)* zümresinin tarih yazımında kavramsallaştırılması çabası, Albert Hourani'nin (*A History of the Arab People*, London 1991) öncülük ettiği tartışmalar sürecinde gündeme gelmiştir. Ehud R. Toledano, *localization* (yerelleştirme) ve *Ottomanization* (Osmanlılaştırma) terimlerini birleştirerek, *Ottoman-local elites* (Osmanlı yerel seçkinleri) kavramını türetmiştir. Doğası gereği politik, ekonomik, sosyal ve kültürel yönleri bulunan bu terimle kastedilen zümrenin kimler olduğu ve ortaya çıkış süreçlerine dair görüşler ileri sürmüştür [Ehud R. Toledano, "The Emergence of Ottoman-Local Elites (1700-1900): A Framework for Research", *Middle Eastern Politics and Ideas a History from Within*, Edited by Ilan Pappé and Moshe Ma'oz, (London New York: Tauris Academic Studies, 1997), s. 145-162]. Osmanlı taşra elitleri denildiğinde ilk akla gelen *âyan* ve *eşraf* zümresi olduğundan meseleye, bunları konu alan birçok çalışmada doğrudan veya dolaylı biçimde temas edilmiştir. Ayrıca münhasıran bu temanın işlendiği eserler de ortaya konmuştur [*Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Halcyon Day in Crete V, A Symposium Held in Rhythmno, 10-12 January 2003, Ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno 2005; özellikle A. Anastasopoulos'un değerlendirmeleri: "Introduction", s. XI-XXVIII]. Ali Yaycıoğlu yakın tarihli kapsamlı eserinde, "provincial notables" terimiyle nitelediği taşra âyan ve eşrafını, yönetimde ve paylaşımında imparatorluğun "ortakları" bağlamında ele alarak incelemiştir [Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire, The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, (California: Stanford University Press, 2016), s. 65 vd.

⁴ Osmanlı Devleti'nde seyidler ve şerifler hakkında genel olarak: Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyidler ve Şerifler*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005). Bu zümre mensuplarının sahip olduğu imtiyazlar ve toplumsal doku içindeki yerleri hususu, kitabın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ele alınmıştır (s. 79 vd).

değil, aynı zamanda deruhte ettiği mütesellimlik, voyvodalık, mültezimlik ve mutasarrıflık görevleriyle, tipik bir “taşra seçkini/eliti” olduğuna hiç şüphe yoktur. Onun yükseliş süreci anlatılırken, Osmanlı mahallî idaresindeki değişimler ve toplumsal dinamiklere de, mümkün olduğunca işaret edilmeye çalışılacaktır. Abdülmü’min Ağa’nın hikâyesini özgün kılan, *âyan* ve *eşraf* denilen taşra seçkinlerinin, devlet idaresinde kendilerine bir yer bulma ve iktisadî bölüşümden pay elde etme kavgasının kızıştığı 18. yüzyıl öncesinde görülen bir vak’a olmasıdır. Mahallî bir aile tarihi hüviyetindeki bu vak’ayı çalışırken, şu gibi sorular hep aklımızda olmuştur: Klasik dönem sonrasında, Osmanlı taşra (sancak/livâ) idarî atamalarının genel manzarası nasıl seyretti? Mahallî seçkinlerin idareye katılmaları yönünden, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen değişim ne idi? Buradan hareketle, Zeyneli Şeyh Sunullah-oğlu Abdülmü’min’in, aslında “başardığı” şey neydi?

Sancak Tevcihlerine Dair

Abdülmü’min Paşa’nın mücadele ve yükseliş yılları, Osmanlı taşra vilayet ve sancaklarının “kapsu mükemmel” paşalar, Enderun çıkışlı ağalar ile doğuştan şanslı “paşa-zâdeler” tarafından paylaşıldığı bir devre karşılık geliyordu. Taşradaki mansıpların paylaşımına dair bu hüküm cümlesi, Osmanlı eyalet ve sancak tevcihlerini konu alan kıymetli araştırmalara istinat etmektedir. Sonrasında bazı ciddi ve haklı eleştiri ve itirazlara rağmen bu konuda, Metin Kunt’un öncü araştırmasından,⁵ Orhan Kılıç’ın yılların birikimi hacimli eserine⁶ kadar birçok çalışma yapılmıştır. Örnekleri henüz yetersiz olmakla birlikte, neşredilen tevcih defterleri ve bunlar üzerindeki tartışmalar sayesinde, mevzuya dair genel bir kanaat oluşmuş gibi görünmektedir.⁷ Bu araştırmalarda, 16. yüzyılda, saray okulu (Enderun) çıkışlı kul kökenlilerin sayıca fazlalığı,⁸ sonrasında bunlara ümerâ oğullarının (paşa-zâdeler) dahil olması; zaman bakımından sıklıkla azil ve tayinlerin yaşanması; coğrafi mekan olarak idareci kadronun, belirli bölgeler içindeki sancaklar arasında yer değiştirmesi; kapı halkı mükemmel idarecilerin muteber olması gibi hususlar öne çıkarılmıştır. Bu genel manzarada, zamanla bazı değişimlerin olduğuna işaret edilmektedir ki bu da tabiidir.⁹ Değişimin seyrini takip için, sadece tevcih kayıtlarını muhtevi ruus defterleri

⁵ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978). Kunt’un tezlerine en ciddi tenkit, Rifa’at Ali Abou el-Haj’dan gelmiştir. Onun eleştirileri genel olarak örnekleme yetersizliği, tevcihat (ruus) kayıtlarının diğer arşiv malzemeleri ve şer’iye sicilleriyle desteklenmediği, atamaların öncesi ve sonrasının ihmal edildiği ve dönemin tarihsel bağlamıyla mütenasip yorum ve çözümleme eksikliği, dolayısıyla İnalçık’ın “bulgularını” desteklemenin ötesinde konuya katacak yeni bir bakışın olmadığı gibi hususlardadır. [“Metin Kunt, The Sultan’s Servants: Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV (İstanbul 1986), s. 221-246].

⁶ Orhan Kılıç, uzun yıllardan beri akademik araştırmalarının merkezine oturttuğu Osmanlı taşra idaresi hakkında neşrettiği çalışmalarını, iki cilt halinde kitaplaştırmıştır: *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri, Kuruluşun 19. Yüzyıla*, Cilt: 1-2, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021).

⁷ Eyalet ve sancak tevcih defterlerinin birebir neşrine dair öncü çalışmalar şunlardır: Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997); Feridun M. Emecen - İlhan Şahin, “Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri-I”, *TTK Belgeler*, XIX/23 (1998), s. 53-98; Bilgin Aydın - Rifat Günalan, “Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 38 (İstanbul, 2011), s. 27-160.

⁸ Osmanlı Devleti’nde, merkez ve taşra yönetiminde görev yapan idareciler, Enderun denilen “saray okulu”nda eğitilir ve yetiştirilirdi. Dolayısıyla, ilmiye zümresi haricindeki bütün idarî ve askerî kadro saraydan çıkardı. Saray okulunun asıl insan kaynağını ise, devşirme sistemiyle toplanan gençler oluşturuyordu. Bununla birlikte, daha Yıldırım Bâyezid döneminden itibaren, köleler arasından seçilen kişilere de sarayda eğitim vermeye başlandığı bilinmektedir. (B. Aydın - R. Günalan, “Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı”, s. 32).

⁹ Devşirme sistemi, kanuna aykırı biçimde Yeniçeri Ocağı’na dışarıdan alımlar yapılmasıyla paralel şekilde, 16. yüzyılın sonlarından itibaren aksamaya başlamıştır. Her ne kadar IV. Murad zamanında sistem ıslah edilmeye çalışılmışsa da netice alınamamıştır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren devşirmenin nadiren yapıldığı, 18. yüzyıl

yetersizdir. El-Haj'ın itiraz ettiği gibi bulgular, diğer arşiv kayıtları/belgeleri ve şer'îye sicilleri gibi kaynaklarla da desteklenmelidir. Kanaatimizce bu araştırmalarda, atamaların yapıldığı dönemin şartları ve eyaletin/sancağın özel durumunun göz ardı edilmesi de ciddi bir eksikliklerdir. Ayrıca Kunt'un örnekleme olarak Anadolu'nun geneli için denediği "grup biyografisi" (*prosopografi*) yöntemi, muhtelif sancaklarda derinlikli araştırmalarla test edilmelidir. Asıl konumuza girizgâh sadedinde biz de, 1600'den itibaren Abdülmü'min Paşa'nın mutasarrıf tayin yılı olan 1683'e kadarki İçel sancağı tevcih kayıtlarını gözden geçirdik.¹⁰ Ulaştığımız sonuçlar, çok genel olarak şöyledir:

Ele aldığımız 83 yıllık zaman diliminde, İçel sancağında en az 80 idarecinin görev yaptığı kesindir. Bunlardan 39'u paşa, 36'sı bey, 4'ü ağa, 1'i ise çavuştur. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde sancakta görev yapmış 33 idareciden sadece 6'sı paşadır. Paşa rütbesinde idareci tayini, 1640'lardan itibaren artmıştır. Göreve başlama ve bitiş zamanı tespit edilebilen toplam 41 idarecinin, sancakta ortalama vazifede kalma süreleri yaklaşık 243 gündür ki, ortalama her birinin 8 aydan biraz fazla görevde kaldıkları anlamına gelmektedir. Bu durum, Osmanlı taşra idarecilerinin 16. yüzyılın sonlarından itibaren, yıldan yıla daha az süreyle vazifede kaldıkları yönündeki genel bulgulara mutabık görünmektedir.¹¹ Dikkat çekici bir diğer husus, Osmanlı merkezî yönetiminde istikrarsızlığın bir işareti olarak peş peşe veziriâzam değişikliğinin yaşandığı dönemlerde, taşra idarecilerinin de sıklıkla değişmesidir. İçel sancağı bağlamında bunun tezahürünü, 17. yüzyıl başlarıyla 1650'lerde açıkça görebiliyoruz. Tabii 1600'lerde İçel sancağında istikrarsızlığa sebep olan suhte fesadı ve Celâlî Muslu Çavuş'un isyanı gibi kendine özgü şartların da, sancakbeyi tayinlerinde belirleyici olduğunu hatırlatalım.¹²

Derin Kökler

Abdülmü'min Ağa'nın babası, Seyyid Şeyh Sunullah Efendi'dir. 12 Kasım 1670'te Konya Mahkemesi'nde, Karaman Valisi Ali Paşa'nın huzurunda görülen miras davasına ait tutanaktan, o tarihte sağ olmadığı anlaşılan Şeyh Sunullah'ın büyük oğlu Şeyh Lütfullah Efendi'nin, Zeyne'deki dergâhta *tekke-nişin* olduğunu, ayrıca Seyyid Ataullah adında bir oğlunun daha bulunduğunu

başlarında ise sarayın ihtiyacı için 1.000 kadar oğlanın devşirildiği bilinmektedir [Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 9 (İstanbul 1994), s. 256 (254-257)].

¹⁰ Osmanlı Arşivi'nin karmaşık tasnif sisteminin zorluğu bir yana, sancak tevcihlerini muhtevi benzer özelliklere sahip defterlerin farklı fonlara dağılmış olması, kesintisiz ve bütüncül bir tevcih listesi oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Yine de Bâb-ı Âsafi Ruus Kalemi defterleri (BOA, *A.RSK.d.*, nr. 1477, 1478, 1480, 1481, 1484, 1484-A, 1485-A, 1486, 1496, 1500, 1502, 1510, 1511, 1517, 1519, 1522, 1524, 1526, 1529), Kamil Kepeci tasnifi defterleri (BOA, *KK.d.*, nr. 70, 71, 141, 145, 148, 217, 257, 266), Sadaret tasnifindeki ruus defterleri (BOA, *A.d.*, nr. 2935, 2937), bazı müteferrik defter ve belgeler ile, dönemin kroniklerindeki tevcih kayıtları biraraya getirilmiştir. Göreve başlama ve bitiş tarihleri kesin olanların, toplam kaç gün idarede kaldığı hesaplanabilmektedir. Birçok sancakbeyinin, İçel'den önceki ve sonraki görev yerlerini tespit etmek de mümkündür.

¹¹ Metin Kunt'un, 1568-1574 tarihleri arasını muhtevi çözümlemesinden bir örnek vermek gerekirse; bu yıllarda tayin edilen beylerbeyilerin %30,8'i atandıkları eyalette 3 yıldan fazla kalırken, 1578-1588 tarihleri arasında bu oran %6,7'ye düşmüştür (*Sancaktan Eyalet*, s. 134-147). Başka bir araştırmada, 16. yüzyıl sonlarına doğru 2 yıldan uzun süreli tayinlerin oldukça azaldığına, 17. yüzyıla gelindiğinde ise beylerbeyilerin ortalama görev sürelerinin 1 yıla kadar düştüğüne işaret edilmektedir (B. Aydın - R. Günalan, "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı", s. 29-30). Öte yandan, bu kadar sık sancakbeyi değişikliğinin, taşra yönetiminde bir istikrarsızlık göstergesi olarak mı yorumlanacağı; yoksa bunun ardında, uzun müddet aynı sancakta vazife yapan bir idarecinin, orada "fazla kök salmaması" ya da o yörenin mahallî güçleriyle "özdeşleşmemesi gerektiği" şeklinde rasyonel bir sebep mi aranacağı (Kunt, *Sancaktan Eyalet*, s. 78) gibi yaklaşımlar, bu çalışmanın sınırlarını zorlayan hususlardır.

¹² Tafsilat için şuraya bakılabilir: Ensar Köse, "İçel'de Bir Celâlî: Muslu Çavuş İsyanı (1606-1610)", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, 67 (İstanbul 2018), s. 23-58.

öğreniyoruz.¹³ İçel sancağındaki Zeyne kasabasına olan bağlılık, basit mekânsal aidiyetten çok daha güçlü bir anlam taşımaktadır. Zira ailenin derin kökleri, Zeyneli Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'ye dayanmaktadır. Onun hayatı hakkında bildiklerimiz, büyük ölçüde menâkıb-nâmede anlatılanlardan ibarettir.¹⁴ Bu kaynakta, Ali Semerkandî'nin babası Şirvanlı Seyyid Yahya olduğu, Semerkand'a göçünün ardından evlendiği, Alâeddin Ali'nin burada doğduğu, tahsil için Kahire, Şam ve Kudüs'te kaldığı, Medine'de Hz. Peygamber'in kabrinde türbedar iken gördüğü bir rüya üzerine yollara düşerek Anadolu'ya geldiği anlatılır. Önce Karamanoğulları idaresindeki Lârende'de bir müddet yaşadığı, sonra İçel tarafına giderek, daha sonraları adı Zeyne olacak mevkide dergâhını kurduğu, 1456'da vefat ettiği, onun soyunun Zeynelâbidin adlı oğlundan devam ettiği anlatısını da yine söz konusu kaynaktan öğreniyoruz.¹⁵ 16. yüzyıl tahrirlerinde, Semerkandî türbesi ve zâviyesinin bulunduğu mevkideki ahali, "Zeyne-oğulları" adıyla yazılmıştır. Vergi muafiyetleri olmayan bu "reâyâ" grubu, Ali Semerkandî'yle birlikte bölgeye gelenler, ya da burada ona intisap edenler olmalıdır. Yine bu dönem tahrirlerinde, yörede zeâmet ve timar tasarruf eden ve soyları "veled-i Zeyne" (Zeyne-oğlu) şeklinde yazılan "askerî" bir zümre de vardır. Bunların başında *Ali Paşa veled-i Zeyne* gelmektedir. Tahrir kayıtlarında Zeyne olarak yazılan kişinin, Ali Semerkandî'nin oğlu Zeynelâbidin olduğu, dolayısıyla ailenin bundan sonraki gelişiminin onun evlatlarından devam ettiği tahmin edilmektedir.¹⁶ Seyyid olduklarına dair Nakîbüleşraf defterlerinde kayıtlar da bulunan ailenin,¹⁷ Semerkandî soyuna mensubiyete, sık sık vurgu yapıldığı görülmektedir. Belli ki aile mensupları bu manevî durumu, toplumsal nüfuz sağlamayı destekleyici bir araç olarak görmüş olmalıdırlar.

17. yüzyılın ilk yarısında bölgede görev yapmış ümerâ sınıfından, Zeyne-oğulları'na mensup oldukları intibai veren birkaç isme rastlansa da,¹⁸ kahramanımız Abdülmü'min Ağa'nın kaynaklarda izini sürebildiğimiz hikâyesi, tam olarak 18 Ocak 1650'den itibaren başlamaktadır. Karaman Beylerbeyi, Zeyne Kadısı ve İçel Mütesellimi'ne hitaben bir emrin yazıldığı bu tarihte sancak mütesellimi, 1646'dan beri görevde olduğunu bildiğimiz Mustafa'dır.¹⁹ Mütesellim Mustafa, Şeyh Sunullah ve oğullarından Silifke Kadısı vasıtasıyla şikâyetçi olmuştur. Onlara isnat edilen suçlama, hüküm kaydında aynen şöyle ifade edilmiştir: "Kazâ-i mezbur [Zeyne] sâkinlerinden Şeyh Sunullah demekle ma'ruf kimesnenin oğulları Lütfullah ve Abdülmü'min nam kimesneler kendü hallerinde olmayup cem'iyet memnu' iken iki üç yüz nefer eşkıyâyı cem' edüp

¹³ Konya Mahkemesi'ndeki 12 Kasım 1670 tarihli mahkeme ilamı: *Konya Kadı Sicili (1080-1081/1669-1670), Defter 14*, Hazırlayanlar: Fatih Küçük, İzzet Sak, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), s. 269-270.

¹⁴ Şeyh Ali Semerkandî menâkıb-nâmesi hakkında: İsmail Hakkı Mercan, *Şeyh Alaeddin Ali b. Yahya es-Semerkandî Menâkıb-nâmesi'nin Transkribe, Tahlil ve Tenkidi*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996). Aynı yazar tarafından neşredilen Menâkıb-nâme'nin özet ve tahlili: *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, (Ankara: Berikan Yayınları, 2009).

¹⁵ Şeyh Ali Semerkandî'nin, menâkıb-nâme ve diğer kaynaklardan derlenen hayatı, Anadolu'ya geldiği zamanın şartları ve nesline dair tartışmalar şurada topluca görülebilir: Ensar Köse, "İçel'de Bir Ulu Çınar: Şeyh Ali Semerkandî ve Nesli", *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1015), s. 335-359.

¹⁶ E. Köse, "İçel'de Bir Ulu Çınar", s. 350 vd.

¹⁷ Müfettiş İsmail Paşa'nın 1659'daki Anadolu teftişi sırasında, seyidlik iddiasında bulunanların da sıkı kontrolü yapılmıştır. Bu teftişi muhtevî defterde, 991 H. (1583 M.) yılı kayıtlarına atfen, Mut kazasında Şeyh Ali Semerkandî evladından Abdülmü'min Paşa'nın ailesinin de yer aldığı görülmektedir (*İSTM.MŞH.DFT1.d*, nr. 97, s. 18).

¹⁸ Abdülmü'min (bazı yazılışlarda Abdülmuin), araştırma konumuz olan ailede kuşaktan kuşağa aktaran bir addır. Sadece isimler üzerinden bir akrabalık bağı kurmak mümkün olmamakla birlikte, 16. yüzyılın ilk yarısında Karaman eyaleti ve İçel sancağında bu adı taşıyan idarecilere rastlanması manidardır. Örneğin, 15 Ocak 1600 tarihli bir timar tevcih kaydına göre, bu tarihte İçel Alaybeyi Abdülmuin adlı kişidir (BOA, *KK.d*, nr. 138, s. 188). 31 Temmuz 1605 tarihli bir ruus kaydından Abdülmü'min Bey'in, Beyşehir sancakbeyi olduğunu öğreniyoruz (BOA, *A.d*, nr. 2935, s. 64). Bundan yıllar sonra ise bu defa karşımıza bir Mü'min Paşa çıkmaktadır. 20 Eylül 1621 tarihinde, mîrimîran-ı sâbık Mü'min Paşa'ya Karaman eyaleti tevcih edilmiştir (BOA, *KK.d*, nr. 257, s. 52). Mü'min Paşa bu görevdeyken 16 Kasım 1621'de kendisine, Van beylerbeyliği verilmiştir (BOA, *KK.d*, nr. 257, s. 58).

¹⁹ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 90, s. 96, hkm. 304 (Ağustos 1646 ortaları).

sancağı beyi umûruna karışıp âid olan mahsulâtı mütesellim-i mezbûre aldırmayup...”²⁰ Rakiplerini yıpratmaya matuf bu gibi şikâyetlerde, rakamların abartılması olasıdır. Ancak karşımızdaki vak’anın, mahallî âyan ve eşrafin güçlenerek hânedana dönüşmesi sürecinde, taşrada güç devşirmede oldukça işlevsel olan *mütesellimlik* makamını ele geçirmek için verilen mücadelenin tipik bir numunesi olduğuna şüphe yoktur.²¹

İstikrarsız Yıllar (1650’ler)

Abdülmü’min Ağa’nın 1650’lerde boy göstermesi, hiç de tesadüfi değildir. Zira dönemin şartları uygundur. İmparatorluğun merkezî idaresi kaosa teslim olmuştur. Osmanlı tahtında, 8 Ağustos 1648’de başa geçen ve henüz yedi yaşında bir çocuk olan Sultan IV. Mehmed oturmakta; memleketin nizamı saray kadınları, paşalar ve ağalar arasındaki amansız iktidar kavgasına kurban edilmektedir. Sadâret mührünün birkaç yıl içinde defalarca el değiştirmesi, sadra şifa olamamıştır. Nihayet bu sancılı süreç, 15 Eylül 1656 tarihinde, otoriteyi sağlayacak bir “sâhib-i seyf” olarak Köprülü Mehmed Paşa’nın, belirli şartlarla iktidara gelmesiyle nihayete erecektir.²² Ancak merkezdeki bu istikrarsızlığın, taşrada da tezahürlerinin olması kaçınılmazdır. Devrin kıvrak zekalı ve keskin kalemlî entelektüelî Kâtib Çelebi, idaredeki topyekûn yozlaşmaya çarpıcı örnekler verir. Merkezde ekser makam ve mansıpların kadınların şefaatiyle verildiğini, taşrada ise zaruret bahanesiyle ilmiye ve seyfiye mansıplarının açıkça satıldığını, peş peşe görev değişikliğinden ötürü mütesellim ile nâiblerin halef-selef olduğunu, nihayet bu durumun, reâyânın çığnemesine ve hazinenin berbat olmasına yüz tuttuğunu söyler.²³ Çelebi’nin resmettiği bu kasvetli manzaraya, Girit adasının fethi için 1645’te başlatılan ve yıllarca sürecek olan savaşlarla irtibatlı arızaları da ilave etmeliyiz.²⁴ Nitekim Girit savaşının, İçel sancak idaresi üzerindeki tesirini açıkça görebiliyoruz. 10 Haziran 1645 tarihinde İçel’e tayin edilen Mostarî Sağır Mehmed Paşa,²⁵ sancak askeriyle birlikte Girit’te Resmo ve diğer kalelerin fethinde görev almıştır.²⁶ Onun peşinden, *ber-vech-i arpalık* sancak idaresinde bulunan Mustafa Bey,²⁷ Çerkes Osman Paşa²⁸ ve Küçük Mustafa

²⁰ BOA, *A.DVNS.ŞKT.d.*, nr. 1, s. 127, hkm. 559 (15 Muharrem 1060 / 18 Ocak 1650).

²¹ Mütesellimlik hakkındaki çalışmalarda genel olarak, 17. yüzyıl sonları ve özellikle de 18. yüzyıla odaklanılmış, daha öncesi ise ihmal edilmiş gibi görünmektedir. Dolayısıyla mahallî âyanın güçlenmesi sürecinde mütesellimliğinin, hangi tarihlerden itibaren onlara avantaj sağlayan bir mansıba dönüştüğü sorusuna cevap bulmak, dar böle bazlı ve derinlikli araştırmalara muhtaçtır diyebiliriz. Mütesellimlik hakkında: Fatma Şimşek, “Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)”, (Doktora Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 22 vd.; Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), s. 204-205.

²² Na’imâ Mustafa Efendi: *Târih-i Na’imâ*, VI, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), s. 1700-1701.

²³ Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, Hazırlayan: Zeynep Aycibin, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016), s. 954-955].

²⁴ Girit’in fethi hakkında: Ersin Gülsoy, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2004).

²⁵ BOA, *A.RSK.d.*, nr. 1510, s. 74; keza: *A.RSK.d.*, nr. 1517, s. 21. İçel sancağı Mustafa Paşa’nın tasarrufunda iken, öldüğüne dair söylenti çıkıp kargaşaya sebep olunca (fevt olmuşdur diyü haberi şâyi’ olmakla ihtilâl vâki’ olup), Ekim 1646 ortasında *mukarrer-nâme* verilmek buyurulmuştur (*A.RSK.d.*, nr. 1510, s. 74). Diğer bir kayıta, İçel livasına mutasarrıf olan Mustafa Paşa’nın, “şehid olduğu haber şâyi’ olup ihtilâlê bâis” olduğundan “mukarrer buyuruldu” sadır olduğu yazılıdır (*A.RSK.d.*, nr. 1517, s. 124).

²⁶ Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 919n; *Târih-i Na’imâ*, IV, s. 1092.

²⁷ 28 Mart 1646 tarihi itibarıyla Mahmud Bey, “ber-vech-i arpalık İçel sancağına mutasarrıf”tır. Bu yılın başından itibaren sancaktaki timar erbabı Kıbrıs adasının muhafazasında görevlendirilmiştir. Halkta ise ciddi silahlanma vardır. Reâyâ ellerindeki tüfek ve başka silahların toplanmasını sağlamak için merkezden hususi bir mübaşir tayin edilmiştir. Mutasarrıf Mahmud ile birlikte silahları toplayıp, Cebehâne-i Âmir’e teslimi istenmektedir [*BOA, A.DVNS.MHM.d.*, nr. 89, s. 8, hkm. 23 (28 Mart 1646); s. 18, hkm. 48 (31 Mayıs 1646)].

²⁸ 22 Temmuz 1646 tarihinde Silifke sancağına Çerkes Osman Paşa mutasarrıftır. Bu tarihte, Girit Serdarı Hüseyin Paşa’nın emrinde, Aprikorno Kalesi’nin fethi için mücadele etmektedir (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 907; *Târih-i*

Paşa²⁹ da yine Girit savaşlarında ve Doğu Akdeniz muhafazası görevindedir. *Arpalık* olarak tevcihat yapılan paşaların, sancak askeriyeye birlikte askerî görevlerde bulunması, taşra idaresinde mütesellimleri öne çıkarmıştır. İşte Mütesellim Mustafa ile Abdülmü'min Ağa arasındaki rekabet, böylesi bir konjonktürde başlamıştır.³⁰

Merkezdeki istikrarsızlığın taşradaki çarpıcı yansımaları daha iyi görebilmek için, İçel'deki idareci atamasına dair kayıtlara bakmak gerekir. Sancak tevcih defterlerindeki kayıtlardan İçel livâsına, 1650'den 1656'ya kadarki yaklaşık altı yıllık sürede, toplam 13 farklı idarecinin atandığını görüyoruz. Bunların sancakta ortalama görevde kalma süreleri sadece 173,5 gündür ki, 6 aydan biraz daha az bir süreye tekabül etmektedir.

Böylesi baş döndürücü atama ve azil trafiğinde, sefer görevinde bulunmayan ümerânın, mansıplarına giderek dizginleri ele almaları da kolay değildir. Taşradaki *ehl-i örf* kesimi merkezin talepleri, mahallî liderlerin muhalefeti ve ahalinin eksik olmayan şikâyetleri arasında, bir bakıma sıkışıp kalmıştır. Ayrıca bu tarihlerde, mâruf Celâlî Abaza Hasan'ın isyanı³¹ Karaman vilayetini doğrudan etkilemiş, komşu İçel sancağında ise akisleri duyulmuştur. Bu sırada Karaman Beylerbeyi olan Katırcı-oğlu Mehmed Paşa'ya, vak'anüvis Naîmâ'nın naklettiğine göre, ahalinin "kesret-i şükâtına binâen" 18 Temmuz 1652 tarihinde, Karaman'daki görevine son verilerek Silifke (İçel) sancağı tevcih edilmiştir.³² Ancak bu görev değişikliği kâğıt üzerinde kalmıştır. Zira Katırcı-oğlu Karaman Beylerbeyi olarak, Celâlî Abaza Hasan üzerine gönderilecek orduya serdar tayin edilmiştir. Ruus kayıtlarından, İçel sancağının ise aynı tarihte Seyyid Mehmed Paşa'ya verildiğini görüyoruz.³³

Seyyid Mehmed Paşa, böylesi bir atmosferde İçel'e vardığında ciddi muhalefetle karşılaşmıştır. Muhalefete, Silifke'de henüz palazlanma safhasında olan Gölgeli-oğlu Ömer'in liderlik ettiği anlaşılmaktadır. 1652 senesi sonlarında, İçel mutasarrıfı Gülnar'ın Akmanastır köyünde iken üzerine baskın yaptıkları;³⁴ Gölgeli-oğlu Ömer ve kardeşleriyle adları sayılan birtakım kişilerin, İçel mütesellimleri Hüseyin ve Mehmed'in mal ve erzaklarını gasp ettikleri haber verilmiştir.³⁵ Bu sırada Abdülmü'min Ağa da boş durmamaktadır. Yine şikâyet defterlerindeki kayıtlara bakılırsa, güvenliği bozucu eşkıyalığın yaygın olduğu görülmekte, özellikle sayıları iki bini geçtiği söylenen *suhte eşkıyâsına* vurgu yapılması dikkati çekmektedir. Bunlar, üzerlerine varan İçel sancakbeyini, altı yedi gün muhasara etmişlerdir. 1653'te bu gruplara liderlik edenler arasında, Zeyne kazasından Abdülmü'min'in de adı geçmektedir.³⁶

Na'imâ, IV, s. 1082). Çerkes Osman Paşa, 20 Mayıs 1648 tarihi itibarıyla Girid adasının fethinde görevlidir. Kâtib Çelebi onun, sâbıkâ Adana beylerbeyi olduğunu yazmaktadır (*Fezleke*, II, s. 969).

²⁹ İçel sancağı Haziran 1647 sonlarında, tekrar Mustafa Paşa'ya mukarrer kılınmıştır (BOA, *A.RSK.d*, nr. 1510, s. 74). Kâtib Çelebi'den, "Silifke arpalığına mutasarrıf" Küçük Mustafa Paşa'nın, 14 Haziran 1647 tarihinde Girid adasında olduğunu öğreniyoruz. Keza Nisan 1648 tarihi itibarıyla yine Girid'dedir (*Fezleke*, II, s. 931, 966).

³⁰ İçel Mutasarrıfı Çerkes Osman Paşa'nın Girit seferinde görevli olduğu Ağustos 1646 tarihinde, İçel mütesellimi Mustafa'dır. Bu tarihlerde sancakbeyi, mütesellim ve kethüda-yeri gibi taşradaki *ehl-i örf* taifesinin ahalî üzerine "*devre çıkup*" bir şeyler koparması yaygın rahatsızlık kaynağıdır. Nitekim Ermenek halkı, sancak idarecilerinin bedava yem, yemek, arpa, saman, bal, yağ, koyun, kuzu ve sair zahirelerini almasından şikâyetçidir. Ayrıca, iddialarına bakılırsa Mütesellim Mustafa 30.000 akçe paralarını da kanunsuz şekilde almıştır (BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 90, s. 96, hkm. 304).

³¹ Mücteba İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı, Hurûc ale's-Sultân*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022).

³² BOA, *A.RSK.d*, nr. 1526, s. 23; *Târih-i Na'imâ*, V, s. 1398.

³³ BOA, *A.RSK.d*, nr. 1526, s. 23 (18 Temmuz 1652).

³⁴ BOA, *A.DVNS.ŞKT.d*, nr. 2, s. 75, hkm. 304 (Aralık 1652 sonu).

³⁵ BOA, *A.DVNS.ŞKT.d*, nr. 2, s. 91, hkm. 365 (Ocak 1653 ortaları).

³⁶ BOA, *A.DVNS.ŞKT.d*, nr. 2, s. 117, hkm. 457 (Şubat 1653 ortası).

21 Mart 1653'te Vezîriâzam Tarhuncu Ahmed Paşa'nın azil ve katlinin ardından, Sadâret mührünün Derviş Mehmed Paşa'ya verilmesinin İçel'deki tezahürü, bir kez daha idareci değişikliği şeklinde olmuştur. 20 Mayıs 1653 tarihli tevcihat listesinde bu defa, İçel sancakbeyi olarak Seyyid Mehmed Bey'in adını görüyoruz.³⁷ Ne var ki, onun işi de kolay değildir. Merkeze adam ve arzuhâl gönderen Silifke ahalişi onu, kanunsuz şekilde paralarını almak suretiyle zulüm yapmakla suçlamıştır.³⁸ Yine Silifkelilerin başka bir arzuhâlinde, kaza halkından bazı kişilerin eşkıyâlığından ve nice kimseleri öldürdüklerinden söz edilmektedir. Halkın bu şikâyetleri üzerine, İçel'de asayişin sağlanması ve ahalinin taleplerinin yerine getirilmesi görevi, Haziran 1653 tarihli emirle Karaman beylerbeyine ve Konya kadısına tevdi edilmiştir.³⁹ Kısa süre sonra da 27 Eylül 1653 tarihinde İçel, "sâbika beyi olan" Hacı Paşa'ya, 23 Eylül'den itibaren mutasarrıf olmak üzere verilmiştir.⁴⁰ Mâzul sancakbeyi Seyyid Mehmed henüz Silifke'den ayrılmadan, Büyüksukenarı denilen mevzide kurduğu çadırında otururken baskına uğramıştır. Çadırını basanlar arasında kethüdası İlhan da vardır. İki katar katırının yanı sıra, gümüş kılıç ve diğer eşyalarının gasp edildiği kayda geçmiştir.⁴¹ Seyyid Mehmed Bey'e karşı bu sert tepkinin nedeni, daha sonraki yazışmalardan anlaşılacaktır. Ahaliyi kızdıran asıl husus, merkezî hükümetin emriyle halkın elindeki tüfek ve diğer silâhların toplanması işidir. İçel sancağında bu kararı icra görevi, sancakbeyi olarak Seyyid Mehmed Bey'e verilmiştir. Nitekim daha sonra Karaman Mahkemesi'nde görülen bir davada onun, ahaliden topladığı 400 tüfeği Mut Kalesi'ne koyduğu ifade edilmiştir.⁴² Sancak yönetimi bakımından İçel'deki istikrarsızlığın, İstanbul'daki kaotik durumla paralel şekilde, bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır. Köprülü Mehmed Paşa'nın iktidarı ele almasına kadarki süre zarfında İçel sancak idaresi, peş peşe el değiştirmiştir. 22 Haziran 1654 tarihinde atanan Adana'dan mâzul Mehmed Paşa'yı (309 gün)⁴³ takiben, Hamid sancağından mâzul Mustafa Paşa (150 gün),⁴⁴ daha önce bir eyalette beylerbeyi olduğu anlaşılan ve yine ber-vech-i arpalık İçel'e mutasarrıf olan Ahmed Paşa (149 gün),⁴⁵ sâbika Arabgir beyi olan Ahmed Bey (80 gün)⁴⁶ ve nihayet 11 Mayıs 1656'de Malatya'dan mâzul Arslan Paşa'ya yine ber-vech-i arpalık olarak verilmiştir.⁴⁷

Peş peşe sıraladığımız bu atama kayıtları, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, merkezdeki yönetim kaosunun, taşra idaresindeki açık yansıması olarak yorumlanabilir. Bu durum, Abdülmü'min Ağa gibi kendini gösterme hevesinde olan taşra seçkinlerine, emellerine ulaşmak

³⁷ BOA, *A.RSK.d.*, nr. 1526, s. 171.

³⁸ BOA, *A.DVNS.ŞKT.d.*, nr. 2, s. 214, hkm. 830 (Mayıs 1653 sonları).

³⁹ BOA, *A.DVNS.ŞKT.d.*, nr. 2, s. 236, hkm. 912 (Haziran 1653 sonu).

⁴⁰ BOA, *A.RSK.d.*, nr. 1526, s. 215.

⁴¹ BOA, *A.DVN.ŞKT.d.*, nr. 981, s. 8 (2 Kasım 1654).

⁴² *Karaman Şer'iye Sicili (KAŞS)*, nr. 297, s. 216 (18 Ekim 1659). Görevden azlından sonra Seyyid Mehmed Bey, Lârende şehrinde ikâmet etmiştir. 27 Ekim 1659 tarihli bir kayıttan onun, Lârende'de vefat ettiği anlaşılmaktadır. Yine bu kayıтта, müteveffa Seyyid Mehmed Bey'in İçel teftişi sırasında el koyduğu 76 adet tüfeğin, Konya Kalesi Kethüdası Mehmed Bey'e teslim edildiği yazılıdır (*KOŞS*, nr. 18, s. 206).

⁴³ BOA, *A.RSK.d.*, nr. 1526, s. 299 (tevcih tarihi 22 Haziran 1654).

⁴⁴ Hamid sancağından mâzul Mustafa Paşa'ya İçel livâsı, 27 Nisan 1655 tarihinde tevcih edilmiştir (BOA, *A.RSK.d.*, nr. 1529, s. 21). Ber-vech-i arpalık 21 Mayıs 1655, Ağustos 1655 sonu ve 8 Eylül 1655 tarihlerinde mukarrer kılınmıştır (*A.RSK.d.*, nr. 1529, s. 38, 99, 108).

⁴⁵ BOA, *A.RSK.d.*, nr. 1529, s. 113 (tevcih tarihi 24 Eylül 1655).

⁴⁶ Ahmed Bey 20 Şubat 1656'da İçel sancağına tayin edilmiş, aynı tarihte Rakka eyâleti pâyesi verilmiş (*A.RSK.d.*, nr. 1529, s. 187); 11 Mayıs 1656 tarihinde ise artık Ahmed Paşa olarak, İçel livâsı kendisine mukarrer olmak buyurulmuştur (*A.RSK.d.*, nr. 1529, s. 241).

⁴⁷ BOA, *A.RSK.d.*, nr. 1529, s. 241. Arslan Paşa 1659'da Ahıska valisidir ve Celâlî Abaza Hasan Paşa hadisesinde rol almıştır (Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 175).

için fırsat sunmuş gibi görünmektedir. Yaygınlık kazanmamış olsa da bu safhada mütesellimlik uygulaması, ekonomik güç ve toplumsal nüfuz devşirmenin uygun bir aracıdır. Ancak Köprülü Mehmed Paşa'nın iktidarı ele almasından itibaren, otoriteyi sağlamak için başvurduğu sert (hatta yer yer zorbalığa varan) politika, henüz palazlanma safhasında olan taşra âyanının gözünü korkutmuş ve onları sindirmiş olmalıdır. Bununla birlikte, araştırma mekânımız olan İçel sancağı bağlamında, Köprülü dönemi boyunca sistematik atama/tevcih kayıtlarının bulunmaması ve genel olarak arşiv kaynaklarının, yaklaşık on yıllık sessizliği mânidardır. Bu tarihlerde, asker yazımı ve sevki gibi mirî hizmetlerde, mahallî liderlerin yardımına başvurulduğuna dair, dönemin kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Dolayısıyla 1658 yazındaki Erdel seferinde İçel âyanının rol aldığını düşünmüyoruz. Aynı tarihlerdeki Abaza Hasan Paşa kalkışması, isyancılar karşısında Konya İlgin'da ordunun mağlubiyeti (11 Aralık 1658), kaçtıkları Şam'da âsi liderlerin toplu idamı (16-17 Şubat 1659) olayları,⁴⁸ çevredeki diğer yerel güçler gibi, İçel âyan ve eşrafının da herhalde mâlumu olmalıdır.⁴⁹ Muhakkak ki bu hadiseler, kendini gösterme heveslisi taşra seçkinleri için umut kırıcıdır. İlâveten, onların gözünü korkutan ve Anadolu vilayetlerinde görece sükuneti sağlayan başka bir uygulama da, genel eşkıya teftişi ve silahların toplanmasıdır. Bilindiği üzere 1659'da Müfettiş İsmail Paşa, olağanüstü yetkilerle donatılarak Anadolu'ya eşkıya teftişine gönderilmiş, Konya ve Karaman dolaylarında eşkıyalık töhmetiyle birçok kişi katledilmiş ve aynı zamanda tüfek ve silahlar toplanmıştı.⁵⁰ Bu meyanda, İçel sancağından da tüfek toplandığına yukarıda temas etmiştik. Yine bu teftiş sırasında, vergiden kaçmak için sayıları oldukça kabarmış sâdât zümresi de kontrol edilmiştir. İsmail Paşa tarafından hazırlanan seyyidlere ait teftiş defterinde, İçel sancağında Abdülmü'min Ağa'nın ailesinin de seyyid olarak kaydedildiğini de daha önce söylemiştik.

Mütesellim (1664)

1650'lerin buhranını geride bırakmış görünen Osmanlı Devleti açısından 1660'lar ve 70'ler, hiç de "duraklama" görüntüsü vermez. Aksine, Köprülü'nün ardından 31 Ekim 1661 tarihinde sadaret mührünü devralan oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1676'da vefatına kadarki süre, genel olarak askerî yönden başarılı ve imparatorluğun dahili bünyesi bakımından istikrarlı bir manzara arz eder. Bu döneme ait sınırlı sayıdaki sancak tevcih kayıtları, taşradaki idarî yapıyı tam olarak görmek için yetersizdir. Bununla birlikte İçel mutasarrıf ve beylerinin görev müddetleri uzamış gibi görünmektedir. Ayrıca tevcihatlarda, Girit'in fethinin tamamlandığı 1669'a kadar Doğu Akdeniz'de eksik olmayan savaş durumu da dikkate alınmış olmalıdır.⁵¹

⁴⁸ *Târih-i Na'îmâ*, VI, s. 1812 vd.

⁴⁹ Naîmâ, daha önce Murtaza Paşa'nın katlettiği Suhte Mehmed Paşa'nın hemşire-zâdesi, Abaza Hasan'ın maiyetine katıldığını; Şam'da Abaza Hasan ve diğer âsilerin katli vak'asında onun, kaçarak Tarsus ve İçel dağlarına sığındığı; fakat buralarda da tutunamadığından tebdil-i kıyafet İstanbul'a geldiğini yazmaktadır. (*Târih-i Na'îmâ*, VI, s. 1835). Bu durum herhalde, merkezin sert politikasının taşra liderleri ve halkını nasıl korkutup sindirdiğinin bir göstergesi olarak da yorumlanmalıdır.

⁵⁰ Oldukça sert ve hatta acımasız şekilde, Celâlî Abaza Hasan'ın artıklarının yanı sıra, genel olarak *ehl-i örf* takımından ve *askerîlik* iddiasındaki yerli eşkıya elebaşlarından birçok kişi ortadan kaldırılmıştır. Tarihçi Naîmâ, teftişin hedefindekileri sayarken, "*eşkıyâ, taslakçı ve yerli zaleme*" zümresinden bahseder. Özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren taşrada güvenlik sorununun bir parçası haline gelecek olan âyan, eşraf ve mütegalibe gibi zümrelerin adı ise bu tarihlerde hiç duyulmaz (*Târih-i Na'îmâ*, VI, s. 1837-1839).

⁵¹ 16 Temmuz 1660 tarihinde İçel livâsı, hâlen Kıbrıs beylerbeyi olan ümerâ-yı deryadan Ali Paşa'ya verilmiştir (BOA, *KK.d.*, nr. 217, s. 53). Ancak o, Mora sancakbeyiyle birlikte Girid adasındaki askere imdada gönderilmiştir (Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 6, 239. Ali Paşa'nın bir yıldan fazla (459 gün) görevde kaldığı anlaşılmaktadır. Onun ardından İçel'e, muhtemelen 17. yüzyılda ilk defa, daha önce idarî tecrübesi olmayan bir sancakbeyi atanmıştır. Bu,

Sadrâzam Fazıl Ahmed Paşa'nın iktidarda olduğu 1663, Uyvar'ın fethinin sağlandığı Erdel seferi ve aynı zamanda Avusturya ile St. Gottard savaşının yapıldığı yıldır. Bu tarihlerde, İçel beyi ve sancak askeri seferde olmalıdır. Dolayısıyla İçel'in, bir mütesellim tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır. Dönemin kroniklerinde anlatılan ilginç bir olay vardır. Abdurrahman Abdi Paşa'nın yazdığına göre Sultan IV. Mehmed, Trakya'da avdan dönerken 19 Kasım 1664 tarihinde⁵² Fındıklı menziline ulaştığında, Anadolu diyarından birtakım eşkıya getirilmiştir. Sivri Bölükbaşı adlı meşhur haraminin refiki olan Derdhân-oğlu⁵³ adlı eşkıyanın adamlarından 11 neferin kellesi bu menzilde, Kaymakam Paşa tarafından telhis olunup, otağ-ı hümâyün önüne yuvarlanarak “ibret-nümâ-yı âlemiyan” kılınmıştır.⁵⁴ Kaymakam Mustafa Paşa akşama yakın, bir husus için huzur-ı hümâyuna davet ve bir miktar görüşmeden sonra, Anadolu diyarında fitne ve fesad çıkarmakla meşhur olan Derdhân-oğlu'nu, Silifke Müteselliminin tutup bağlı şekilde gönderdiğini arz etmiştir. Derdhân-oğlu, hemen namazgâha götürülüp söylenmiş, onu getirenlere ise hil'atler ve atıyyeler verilmiştir. Şakinin yanında, adı-sanı meçhul bir şahıs daha vardır. Ertesi 20 Kasım 1664 Perşembe günü Pâdişâh, kuşluk vakti ferman buyurduğu cirit oyununu seyredirken, tutuklu asilerin “tertib-i siyâseti” için emir vermiştir. Ferman gereğince, Derdhân-oğlu'nun arkasından kayışlar çıkarılıp ve omuzlarına balmumları dikilip, o korkunç görüntüsüyle bir beygire bindirilip, “çarşuyu gezdirdikten sonra”⁵⁵ Pâdişâh'ın gözü önünde boynu vurulmuştur. Maktulün, kimliği meçhul yoldaşınınsa, suçluluğu hususunda şüphe olduğundan, Edirne'ye varınca sorgulanmasına ferman sadır olmuştur.⁵⁶

Bu ilginç olay bize, o tarihte İçel sancağında, adı zikredilmemiş olsa da etkin bir mütesellimlik idaresinin olduğunu göstermektedir. Mütesellimin Abdülmü'min Ağa olduğunu ise, arşiv kayıtlarından öğreniyoruz. *Ber-vech-i arpalık* İçel sancağına mutasarrıf olan Ömer, muhtemelen 1665 yılı başlarında hükümete sunduğu bir arzuhâlde, “sâbıkâ livâ-i mezbur [İçel] mütesellimi olan Abdülmü'min” Ağa'yı suiistimale suçlamıştır. Mart 1665 tarihli cevabî hükümde, Mutasarrıf Ömer'in ifadelerine istinaden, sâbık mütesellim Abdülmü'min Ağa'nın, livâ mahsulünden topladığı 10 bin kese akçeyi zimmetine geçirdiği suçlamasına yer verilmiştir.⁵⁷ Bu suçlamanın hakikatini bilemediğimiz gibi, başları vurulup gönderilen asiler ve onların lideri olduğu anlaşılan Derdhân-oğlu vak'asının İçel'deki safhası da meçhuldür. Ancak muhtemelen bu kargaşanın ardından 13 Ağustos 1665'te sancağın, Karaman Beylerbeyi İbrahim Paşa'ya *ber-vech-i zamîme* tevcih olduğu kesindir.⁵⁸ Kısa süre sonra 12 Ekim 1665'te Karaman eyaleti, Adana Beylerbeyi Mahmud Paşa'ya verilmiş, Karaman Beylerbeyi İbrahim Paşa ise Eğri eyaletine gönderilmiştir.⁵⁹

1 Ekim 1661 tarihinde Silifke sancağıyla “taşra çıkan” ve istisnai şekilde 16 aydan fazla (502 gün) vazifede kalan Rikabdar Abdullah (Abdi) Ağa'dır (*Zeyl-i Fezleke*, s. 251). 18 Ekim 1661'de ona hatt-ı hümâyün verilmiştir (BOA, *KK.d*, nr. 217, s. 189). Abdi Paşa ise, onun tevcihi tarihini 21 Ekim 1661 olarak yazmaktadır [*Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, (*Osmanlı Tarihi 1648-1682*), Hazırlayan: Fahri Ç. Derin, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008), s. 152]. Nihayet o, görevi 4 Mart 1663 tarihinde, İstanköy muhafazası şartıyla, İçel sancağı *arpalık* olarak verilen Niğde'den mâzul Pehlî Ahmed Paşa'ya devredecektir (BOA, *A.d*, nr. 2937, s. 45). Onun görev müddeti ise 11 Ekim 1663 tarihinde, İstanbul Bostancıbaşı Arnavud Sinan Ağa'ya Silifke sancağı verilmesine kadar sürecektir (*Zeyl-i Fezleke*, s. 376).

⁵² Silahdar bu olayın tarihini 29 Ekim 1664 olarak vermektedir (*Zeyl-i Fezleke*, s. 399).

⁵³ Silahdar tarihinin nâşiri onun adını, “Devr-i Dehan-oğlu” şeklinde okumuştur (*Zeyl-i Fezleke*, s. 399).

⁵⁴ *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 167-168.

⁵⁵ *Zeyl-i Fezleke*, s. 399.

⁵⁶ *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 170-172.

⁵⁷ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 95, s. 54, hkm. 329 (Mart 1665 başları).

⁵⁸ BOA, *A.d*, nr. 2937, s. 147.

⁵⁹ BOA, *A.d*, nr. 2937, s. 154.

Takip eden 1666 yılı baharında Ahmed adlı kişinin İçel mütesellimi olduğunu, Hassa bostancılarından İbrahim'in, alacak iddiasıyla onu dava ettiğini biliyoruz.⁶⁰ O senenin yazında, 18 Temmuz 1666 tarihinde sancağın, sâbıka Vidin beyi olan Hasan Bey'e verildiğini de ilave edelim.⁶¹ İçel'deki görevi sırasında terfi ettiği anlaşılan Hasan Paşa'ya, 25 Şubat 1668 tarihinde Kars sancağı tevcih edilmiştir.⁶² Kandiyeye Kalesi'nin 25 Mayıs 1667'deki muhasarası, onun görev müddeti içindedir.⁶³ Ardından İçel sancağında Ahmed Paşa görev yapmış, ona Maraş eyaletinin verilmesiyle İçel'e 17 Ağustos 1668 tarihinde, o sırada Niğbolu mutasarrıfı olan Küçük Mehmed Paşa tayin edilmiştir.⁶⁴ Onun ardından ise Hasan Paşa'ya 23 Kasım 1668'de *ber-vech-i arpalık* verilmiştir.⁶⁵ Bütün bu tayinlerde, sancağa *mutasarrıf* veya *bey* statüsünde gönderilen idarecilerin seçiminde, tek ölçütün liyakat olup olmadığı hususunda bir yargıya varabilmek için, isimler üzerinde derinlemesine araştırmalar yapılmalıdır. Genel bir fikir vermesi açısından, Küçük Mehmed Paşa'nın bürokratik yükseliş hikayesine baktığımızda, ona İçel sancağının, yaklaşık on yıllık devlet hizmetinin ardından verildiğini görürüz.⁶⁶ Müverrih Abdi Paşa, ona, sefere gidiş sırasında Dimetoka'da konaklandığı esnada Sultan IV. Mehmed tarafından, Niğbolu'ya ilave olarak Silifke sancağının, "kapusu mükemmel" olduğu için *ber-vech-i arpalık* verildiğine işaret etmektedir. Bu sefer sırasında onun, Konakçılık hizmetini ifa ettiğini de hatırlatalım.⁶⁷

Hülasa, Köprülüler devrinde İçel sancağına yapılan tevcihat kayıtlarına baktığımızda, genellikle idarî tecrübeye sahip paşaların tayin edildiğini görüyoruz. Esasında bu eğilim 1630'lardan itibaren başlamıştır. Daha önceki tarihlerde ise İçel sancak idarecileri arasında paşa rütbesinde olanlara nadiren rastlanır. 17. yüzyılın ikinci yarısından, özellikle de 1670'lerden sonra dikkati çeken diğer bir husus, paşalara genellikle "ber-vech-i arpalık mutasarrıf olmak üzere" sancak tevcihinin yapılmış olmasıdır. Keza bu tarihlerde taşra idaresinde, ümera çocukları (*paşa-zâdeler*) daha fazla görünür olmaya başlamıştır. Örneğin İçel'de, 12 Temmuz 1672 tarihi itibarıyla, sancağın eski mutasarrıflarından Küçük Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Bey'in, sancakbeyi olarak görev yaptığını biliyoruz.⁶⁸ Merkez bürokrasisi ve taşradaki mansıplar için ihtiyaç duyulan idareci zümresinin, muhtemelen tamamıyla Enderun çıkışlı ağalar, müteferrikalar ve paşa-zâdelerden oluştuğu böylesi bir yapıda, Abdülmü'min Ağa gibi kişilerin sancakbeyi/mutasarrıf ölçeğinde bir mansıp kapabilmeleri neredeyse imkânsızdır. Bu durumda onlar, alt seviyede görevlerle bir

⁶⁰ BOA, A.DVNS.ŞKT.d, nr. 5, s. 3, hkm. 12 (Nisan 1666 başları).

⁶¹ BOA, A.d, nr. 2937, s. 222.

⁶² BOA, İE.TCT, nr. 3/272 (25 Şubat 1668).

⁶³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 446 vd.

⁶⁴ BOA, AE.SMMD.IV, nr. 19/2132 (17 Ağustos 1668); *Zeyl-i Fezleke*, s. 223-224.

⁶⁵ BOA, İE.DH, nr. 4/377 (23 Kasım 1668).

⁶⁶ Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 181-182223-225, 243, 337, 348, 389. Küçük Mehmed Paşa, İçel sancağı görevinden sonra Hamid ve Beyşehir sancakları mutasarrıfı olmuştur. Onun oğlu İbrahim Bey, Temmuz 1672 tarihi itibarıyla Silifke sancak beyidir (*Zeyl-i Fezleke*, s. 601).

⁶⁷ *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 298. Bu tevcih tarihini Silahdar, 17 Ağustos 1668 olarak vermektedir (*Zeyl-i Fezleke*, s. 528).

⁶⁸ 12 Temmuz 1672 tarihinde, Silifke sancakbeyi göreviyle İsakçı menzilinde, Adana Beylerbeyi Abaza Kör Hüseyin Paşa'yla birlikte orduya katıldığını biliyoruz (Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 601). Kamaniçe seferi sırasında Hotin Kalesi önlerine varıldığında, Leh tarafından buralara asker gönderdiği duyulunca, 4 Ağustos 1672'de Hamid ve Beyşehir sancaklarına mutasarrıf Küçük Mehmed Paşa ile oğlu Silifke Sancakbeyi İbrahim Bey, 5 oda yeniçeri, 300 atlı ve 200 piyade ile buranın muhafazasına görevlendirilmiştir (*Zeyl-i Fezleke*, s. 607; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, s. 375-376). İbrahim Bey'in, Çehrin Kalesi muhafazasındaki ve Moskov taburu muharebesindeki "hidemât-ı küllisi vücuda gelip", bu başarısı nedeniyle 13 Ekim 1678 tarihinde, Karaman eyaleti payesiyle ber-vech-i arpalık Menteşe sancağı mutasarrıflığı kendisine tevcih edilmiştir (BOA, İE.TCT, nr. 4/489).

müddet daha yetinmek zorunda kalacaklardır. Nitekim İçelli Abdülmü'min Ağa'nın hikâyesi böyle seyretmiştir.

Kasım 1670 tarihi itibarıyla Seyyid Abdülmü'min Ağa'yı, Silifke *Nakîbüleşraf Kaymakamı* sıfatıyla, Konya Mahkemesi'ndeki bir davanın şühûd-i hâl heyeti arasında görüyoruz.⁶⁹ Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî soyundan olmalarından ötürü ailenin, Osmanlı Devleti tarafından "sahîhü'n-neseb sâdât" zümresinden kabul edildiğine daha önce vurgu yapmıştık. Böyle bir statü onlara, vergi muafiyeti ayrıcalığı sağlamanın ötesinde, herhalde toplumsal nüfuz ve saygınlık da kazandırmış olmalıdır. Bundan iki yıl sonrasına ait Nisan 1672 tarihli bir şikâyet hükmü, Abdülmü'min Ağa'nın gücünden merkezî idarenin de haberdar olduğunu göstermektedir. Emir, "hâlâ Lârende sâkinlerinden İçelli olan Seyyid Abdülmü'min'e hüküm ki" hitabıyla, doğrudan onun adına yazılmıştır. Daha sonraki tarihlerde, özellikle de 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, taşra seçkinleri olan âyan ve eşrâfa hitaben bu neviden fermanlar sıkça yazılacaktır. Ancak bu tarihlerde nadirdir. Emrin yazıldığı 1672 tarihinde Lârende şehrinde ikâmet ettiği anlaşılan Abdülmü'min Ağa'dan hükümetin beklediği "hizmet", İçel'in Sarıkavak kazası köylerinde eşkiyâlık ettikleri söylenen birkaç kişinin yakalanarak teslimi işidir. Hedefe alınanların başında, Sarıkavaklı Osman-oğlu Ali yer almaktadır. Onun, yüz kadar silahlı adamıyla, *bedel-i sürsat* toplamak göreviyle kazaya varan Mehmed'i vurarak öldürdüğü iddia edilmiştir.⁷⁰ Merkezî idare tarafından, Abdülmü'min Ağa'ya hedef gösterilen Sarıkavaklı Osman-oğulları, 18. yüzyılda İçel'de mâruf bir âyan hânedanına dönüşecek köklü bir ailedir.⁷¹ Abdülmü'min Ağa'nın, merkezin bu emrinin gereğini ifa hususunda nasıl hareket ettiğini bilemesek de, ertesini 1673 yılında Bozulus Türkmeni Voyvodası olduğu kesindir.

Voyvoda (1673)

Bozulus Türkmenleri, Karaman eyaletindeki kalabalık yörük teşekküllerindedir. Bunlar, Bozulus Mukâtaası adıyla bir idarî/malî birim şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Mukâtaaya bağlı birçok cemaat/aşiret vardı. Her aşiretin başında idareci olarak *mîr-i aşiretler* bulunurdu. Onların altında *boy beyleri* ve *ihtiyarları* yer alırdı. Tüm bunlar, teşekkülün en üst idarecisi konumundaki *voyvodaya* bağlı idiler. Aşiretlerin idarecileri kendi içlerinden çıkarken, voyvodalar için böyle bir zorunluluk yoktu. Mukâtaa voyvodalığı, merkezî idare tarafından her yıl birisine deruhde edilirdi. Bu durumda voyvodanın asıl görevi, mukâtaaya bağlı aşiretlerin vergilerini toplamaktı. Çok geniş coğrafi alanlara dağılmış ve sayıları binleri bulan aşiretlerden tahsilat işinin, voyvodanın tek başına üstesinden gelebilmesi mümkün değildi. Bundan ötürü, yardımcılarını bulunurdu. Voyvoda, genellikle yörenin ileri gelenlerinden (*fahrü'l-emâsil* ve *l-âyan*) oldukları anlaşılan kişileri, *vekil* olarak tahsilata görevlendirirdi. İşte Bozulus Mukâtaası'nın 1672 (1083 H.) yılı voyvodası olan Ali Ağa (Yusuf Ağa-oğlu), mukâtaaya bağlı cemaatlerin vergilerini (*mâl-ı mîrî*) tahsil göreviyle, adamlarından Nasuh-oğlu Mehmed Ağa'yı vekil tayin etmişti. Ancak hakkında birçok şikâyet ve suiistimal iddiası ortaya çıkmıştır. Muhtemelen, Ali Ağa'nın voyvodalığında mukâtaa idaresindeki düzensizlik ve şikâyetlerden dolayı olsa gerek Bozulus Mukâtaası, 1673 senesi için Seyyid Abdülmü'min Ağa'ya verilmiştir. Voyvoda Abdülmü'min Ağa'nın halletmesi gereken öncelikli işlerden birisi, sâbık voyvodanın vekili Veli Ağa ile aşiret mensupları arasındaki ihtilafın

⁶⁹ KOŞS, nr. 14, s. 305, 309 (12-13 Kasım 1670).

⁷⁰ BOA, *A.DVNS.ŞKT.d*, nr. 8, s. 8, hkm. 19 (Nisan 1672 sonu).

⁷¹ Sarıkavaklı Osman-oğulları hânedanına mensup Koca Abdülkadir Ağa, 1783'te bin kadar adamıyla Lârende'yi basarak voyvodalığı zorbalıkla ele geçirecek, daha sonra hakkında sadır olan idam fermanının, 1792'de Bozok Mutasarrıfı Çapar-zâde Süleyman Bey tarafından infazına kadar bu görevde kalacaktır. Tafsilat için şuraya bakılabilir: Ensar Köse, "Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik", (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 374 vd.

giderilmesidir. İşte Konya “zemininde” Küçükçayır denilen yere gelip çadırını bu maksatla kurmuştur. Burada Seyyid Abdülmü’min Ağa’nın çadırında, 18 Haziran 1673 tarihinde, Konya Kadılığı tarafından görevlendirilen Müderris Mehmed Efendi’nin riyasetinde kurulan mahkemede, sâbık voyvoda Ali Ağa’nın vekili Mehmed Ağa, kalabalık yörük cemaatleri tarafından birçok suçlamaya mazur kalmıştır.

Ali Ağa’dan davacı olanlar arasında Tâcirli, Gökçeli, Karacaderili, Lekvanik’e bağlı Kızılkoyunlu, Cerid ve Güneşli cemaati mensupları vardır. İfadelerine göre Mehmed Ağa, maiyetinde 5-6 yüz adamla, Erzurum’a bağlı Kuruçay kazasında yörük cemaatlerini basmıştır. Yörüklerden gasp edilen eşya ve mal hiç de az değildir: 50 yük miktarı eşya, 300 baş at ve kısarak, 800 öküz ve inek, 15.000 koyun ve keçi, 200 deve ile 4.000 kuruş nakit paraları. Davacılar ayrıca 4 kadın ve 10 erkek adamlarının öldürüldüğünü, 10 bakire kızın ise ırzlarına geçildiğini iddia etmişlerdir. Bu suçlamalara cevaben Mehmed Ağa, “filhakîka mezburların evleri üzerlerine ol mikdar adam ile varup sâlifü’z-zıkr eşyalarını aldım” demek suretiyle, suçlamaları kabul, öldürme töhmetini ise reddetmiştir. Aşiretlere baskının gerekçesini, “üzerlerinize edâsı lâzım gelen mâl-ı mîrîyi vermekde ta’allül eylediğiniz” şeklinde açıklamıştır. Ayrıca “üzerlerinize vardığımda her biriniz benim ile cenk ü cidal ve harb ü kıtale mübâşeret edüp cümle eyer ve eşyasıyla mükemmel yirmi bir re’s atımı ve iki re’s yüklü katırlarımı ve iki bin kuruşumu ahz eylediğinizden gayri dokuz nefer adamımı katl eylediniz” diyerek karşı suçlamada bulunmuştur. Netice olarak, gasp edilen malların bir kısmının iadesi ve diğer hususlarda da anlaşma sağlanmasıyla taraflar arasındaki husumet giderilmiştir. Bu mahkemede Seyyid Abdülmü’min Ağa’nın adı, şühûd-i hal arasında bulunmaktadır.⁷² Duruşmalar sonunda Bozulus Türkmeni Mukâtaası’nın 1672 (1082 H.) yılı vergilerinden, henüz tahsil edilmemiş toplam 1.076 esâmî (kişi) üzerinde mal kaldığı anlaşılmıştır. Her bir kişi için 100’er koyun ihraç edildikten (ayrıldıktan) sonra, bu seneden devlete 99.874 baş ağnam (koyun) borçlarının olduğu, duruşmada hazır mîr-i aşiretler, boy kethüdaları ve ihtiyarları tarafından da kabul edilmiştir.⁷³ Bu mahkemede telaffuz edilen hayvanların miktarı, hiç de azımsanacak boyutta değildir. Kalabalık yörük teşekkülleri, Konya’dan Erzurum’a kadar uzanan Orta Anadolu’nun geniş düzlükleri ve meralarında, mevsime göre sürekli hareket halindedirler. Böylesi bir yaşam tarzının, mücadeleci cemaat mensuplarını daima zinde tutması tabiidir. İşte Karaman eyaleti ve İçel sancağındaki konargöçer ve yarı yerleşik bu yörük cemaatleriyle iyi münasebet kurmak, mahallî âyan ve derebeylere önemli avantajlar sağlayacaktır. Nitekim Abdülmü’min Paşa’nın vefatından sonraki tarihlerde, oğullarının İçel ve yeğenlerinin Lârende’deki âyanlık mücadelelerinde, yörük cemaatlerini arkalarına almalarının onlara ne kadar avantaj sağladığı görülecektir.

Abdülmü’min Ağa’nın, 1673’ten 1683’ta İçel sancağı tevcih edildiği tarihe kadarki faaliyetleri hakkında kaynaklardaki bilgiler sınırlıdır. 1672 yaz ayları boyunca, İçel sancakbeyi Küçük Mehmed Paşa-zâde İbrahim Bey’in sancak askeriyle birlikte, Vezîriâzam Fâzıl Ahmed Paşa’nın Kamaniçe’nin fethini sağlayacak Lehistan seferinde olduğunu biliyoruz.⁷⁴ Sancakbeyinin

⁷² Şühûd-i hâl heyetindeki diğer isimler şunlardır: Konya Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Hüseyin Efendi, âyandan Rıdvan Çavuş-oğlu Abdülbaki Ağa, Seyyid Mustafa Bey-oğlu Seyyid Pirlî Çelebi ve Seyyid Pirlî-oğlu Seyyid Mehmed Ağa, Bozulus Muharriri Memî Çavuş, Seyyid İna-yetullah-oğlu Seyyid Abdülaziz Ağa ile Abdülmü’min Ağa’nın adamlarından Osman Ağa. Konya Küçükçayır’da Bozulus Türkmeni Voyvodası Seyyid Abdülmü’min Ağa’nın çadırında yapılan mahkemenin kayıtları: *KOŞS*, nr. 19, s. 73-75 (18 Haziran 1673).

⁷³ *KOŞS*, nr. 19, s. 74-75 (18 Haziran 1673).

⁷⁴ Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 601, 607; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’-nâmesi*, s. 375-376. Adana Beylerbeyi Hüseyin Paşa ve Silifke sancakbeyi İbrahim Bey, 12 Temmuz 1672’de Kirekol (Krakov) Sahrası’nda orduya

seferde olduğu bu tarihlerde İçel'in idaresi Mütesellim Mahmud Ağa'nın elindedir. Ocak 1673'te Silifke ve Karataş taraflarında bazı eşkıyâlık hadiseleri kayda geçmiştir. Olaylara adı karışanlar arasında Karataş'tan Nebi ve Ayaş cemaatinden Ayaş-oğlu ile Silifke'den Abdulkadir-oğulları'nın da adları zikredilmektedir. Bunların, Mütesellim Mahmud'a da saldırdıkları söylenmektedir.⁷⁵ Mütesellim Mahmud'un kimliğine ve yerliden biri olup olmadığına dair açık işaret yoktur. Ancak bu tarihlerde Silifke kazasında Gölgeli-oğlu Mahmud Ağa'nın nüfuzlu bir mahalli lider olarak yavaş yavaş öne çıkmaya başladığını hatırlayalım. İçel sancağının 1674 (1085 H.) senesi *avâriz* ve *bedel-i nüzul* vergisi tahsildarı Mahmud Ağa da, muhtemelen yine aynı kişi olmalıdır.⁷⁶ O da tahsilat işini 2.565 esedî kuruşa Lârendeli Mustafa Çavuş-oğlu Seyyid Musa Çelebi'ye *iltizama* vermiştir. Musa Çelebi, tahsil ettiği 2.432 kuruşu 20 Ağustos 1675 tarihinde Mahmud Ağa'nın vekili Ali Ağa'ya Konya'da elden teslim etmiştir.

3 Kasım 1676 tarihinde Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefatının ardından Sadâret mührü Sultan IV. Mehmed tarafından, Üçüncü Vezir Kara Mustafa Paşa'ya, “seni kendüme vekîl-i mutlak eyledim ve cümle îbâdullâhî sana emânet ve seni dahi Hakk celle ve âlâ hazretlerine emânet virdim, mu'în ve zahîrin olsun” hitabıyla verilmiştir.⁷⁷ Merkezdeki iktidar değişikliğinin taşraya ilk yansıması genellikle, yeni tevcîhatlar şeklinde oluyordu. Bu tarihte İçel sancakbeyinin adı meçhul, Abdülmü'min Ağa'nın “*Silifke mütesellimi*” olduğu ise kesindir. Ayrıca bu yılın başında, Anadolu eşkıyâsı hakkında umumi bir ferman sadır olmuştur. Sancakbeyleri, mütesellimler, kethüda-yerleri, yeniçeri serdarları, âyân-ı vilâyet ve iş erlerine hitaben yazılan Ocak 1677 tarihli bu fermanla, eşkıyanın yol keserek halkın malına ve canına kast etmesi, idarecilerin ihmal ve gevşekliğinden olduğu hatırlatıldıktan sonra, buna mâni olmaları hususunda fermanın muhatapları açıkça tehdit edilmiştir.⁷⁸ Karaman Beylerbeyi'nin Silifke Mütesellimi Abdülmü'min Ağa'ya gönderdiği 10 Mayıs 1677 tarihli buyuruludaki sert ifadelerle bakılırsa, bu fermanın tesiri, taşrada hemen görülmüş olmalıdır. Zira bu yazıda, şekavet ile meşhur olup haklarında ferman çıkan Dereli-oğulları'nın İçel tarafına firar ettiklerinin duyulduğu hatırlatıldıktan sonra, “başın sana gerek ise” tehdidiyle, o şakileri hemen yakalayıp bir an önce göndermesi istenmiştir.⁷⁹ İçel sancağı ölçeğinde bu tehditler belki de netice vermiş olabilir. Ancak Anadolu'daki yaygın güvenlik sorununun sürdüğü anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, Anadolu'nun orta kolundaki sancak beyleri ve kaza idarecilerine hitaben Aralık 1677'de umumi bir ferman daha çıkarılmıştır. Bu hükümde kuttâ-i tarik, haram-zâde ve eşkıyâ zümresinin halkın malına ve canına tecavüze cesaretine, idarecilerin “ihmal ve tekâsülleri”nin sebebiyet verdiği söylenmektedir. Böylesi düzen bozucularıyla *beyler, mütesellimler, kethüda-yerleri, yeniçeri serdarları, âyân-ı vilâyet ve il erlerinin* ittifakla karşı koymaları istenmiştir. Şayet eşkıyanın tek bir ferdi öldürdüğü ve malını gasp ettiği duyulursa, “bilâ-aman hakkınızdan gelinmek mukarrerdir” sözleriyle *ehl-i örf* zümresi açıkça tehdit edilmiştir.⁸⁰

katılmışlardır [Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar, Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004), s. 142].

⁷⁵ BOA, *A.DVNS.ŞKT.d*, nr. 8, s. 144-145, hkm. 660, 664 (Ocak 1673 başları).

⁷⁶ Mahmud Ağa, tahsilat işini 2.565 esedî kuruşa Lârendeli Mustafa Çavuş-oğlu Seyyid Musa Çelebi'ye *iltizama* vermiştir. Musa Çelebi, tahsil ettiği 2.432 kuruş 20 Ağustos 1675 tarihinde Mahmud Ağa'nın vekili Ali Ağa'ya Konya'da elden teslim etmiştir (*KOŞS*, nr. 20, s. 276).

⁷⁷ *Zeyl-i Fezleke*, s. 677.

⁷⁸ *Zeyl-i Fezleke*, s. 679.

⁷⁹ *KOŞS*, nr. 13, s. 396 (10 Mayıs 1677).

⁸⁰ *KOŞS*, nr. 13, s. 413 (Aralık 1677 ortası).

1678, bir kez daha sefer yılıdır. İçel sancağına mutasarrıf olan İbrahim Bey, bu yılın yazında Vezîriâzam Kara Mustafa Paşa'nın Lehistan seferinde görevlidir. Hatta Çehrin Kalesi muhafazasında ve Moskov taburu muharebesinde “hidemât-ı küllisi vücuda gelip”, bu başarısı nedeniyle 13 Ekim 1678 tarihinde, Karaman eyaleti payesiyle ber-vech-i arpalık Menteşe sancağı mutasarrıflığı kendisine tevcih edilmiştir.⁸¹ Aynı tarihte İçel sancağı ise, daha önce ber-vech-i arpalık Ankara sancağına mutasarrıf olan Mehmed Paşa'ya, yine ber-vech-i arpalık olarak verilmiştir.⁸² Mehmed Paşa'nın mütesellimi Abdülmü'min Ağa'dır. Fakat Mehmed Paşa, 19 Mart 1679 tarihinde Silifke Kadısı Abdurrahman Efendi vasıtasıyla, Abdülmü'min Ağa hakkında şikayetçi olmuştur. Suçlama Abdülmü'min Ağa'nın, sancaktan tahsil ettiği *zahîre-baha* ve sair mahsulü zimmetine geçirdiği ithamıdır. Bunun üzerine, Abdülmü'min Ağa'nın kanuna göre tahsil ettiği ve Paşa'ya teslim etmesi gereken meblağı ödemesi için buyuruldu çıkmıştır.⁸³ Muhtemelen takip eden 1680 yılında Mehmed Paşa, vazifeden azledilmiştir.⁸⁴ Sancak idarecisi olarak mutasarrıfın azli, doğal olarak onun müteselliminin görevinin de sona ermesi anlamına gelmektedir. Nitekim öyle de olmuştur. 1680'de İçel sancağına Mahmud Bey mutasarrıf, mütesellim ise Ebubekir'dir. Daha sonra Ebubekir hükümete bir arzuhâl sunarak, mütesellimlik süresince mağdur olduğunu ileri sürmüştür. İddiasına bakılırsa Ebubekir, Mutasarrıf Mahmud Bey'in Kapıkethüdası Hasan Ağa'ya 2.000 kuruş nakit ödeyerek mütesellimliği almıştır. Seksen sekiz gün bu vazifede kalmıştır. Bu sırada Mahmud Bey, sancağına yeni bir mütesellim tayin etmiştir. Yine Ebubekir'in yazdıklarına inanırsak yeni mütesellim, mutad şekilde muhasebe hesabını görmek yerine, zorbalığa başvurmuştur. Sâbık mütesellim Ebubekir'i hapsederek parası ve mallarını gasp etmiştir. 2.450 kuruş nakit paraya ilaveten 8 at, 21 katır, 27 deve, 250 koyun ve keçi, 50 sığır, 250 vakıyye kahve ve 3 kölesine zorbalıkla el koymuştur. İddia edilen bu zorbalıkları yapan yeni mütesellimin kim olduğu belirtilmemiştir. İddiaların araştırılması ve davalarının görülmesi Adana Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya havale edilmiştir.⁸⁵

Mevcut sancak tevcihlerini muhtevi ruus defterleri ve diğer arşiv kayıtlarından, Abdülmü'min Ağa'dan önce İçel'de görev yapmış son sancakbeyinin Mahmud Bey olduğu anlaşılmaktadır. Mütesellim Ebubekir'in azlinden sonra, bu görevin bir kez daha Abdülmü'min Ağa'ya verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zaten onun, maddî güç ve toplumsal nüfuzunun yerinde olduğunu söyleyebiliriz. Bir yıl sonra 1682'de Kıbrıs Kefere Cizyesi tahsilatını deruhde etmesi bunu göstermektedir. Bu tarihlerde onun adına, Konya Mahkemesi'nde 29 Temmuz 1681'de görülen bir davanın şühûd-ı hal heyeti arasında da rastlıyoruz. Adı tam olarak şu şekilde yazılmıştır: “Kıdvetü'l-emâsil ve'l-âyan Esseyyid Abdülmü'min Ağa bin Esseyyid Şeyh Sunullah Efendi.” Onun, mahkemede hazır bulunmasının bir manası olmalıdır. Zira bu dava, Abdülmü'min Ağa'nın ata yurdu Zeyne kazasındaki “Zeyne evlatlarının” mütemekkin oldukları Sıçanlı köyü hakkındadır. Köy timara dahildir ve yerleşik olan ahalinin sipahisi Ahmed-oğlu Hüseyin Bey'dir. Ayrıca Mut'ta Karahacılı yörük cemaati perakendesini bazı kişiler de Sıçanlı'ya gelerek köylülere karışmıştır ki, bunların sipahisi ise Hüseyin-oğlu Abdullah Bey'dir. İşte bu durum, sipahiler arasında anlaşmazlığa neden olmuştur.⁸⁶ Aynı gün (29 Temmuz 1681) Konya Mahkemesi'nde, Abdülmü'min Ağa'nın bir davası da görülmüştür. Ağa bizzat mahkemede olduğu halde onu,

⁸¹ BOA, İE.TCT, nr. 4/489 (13 Ekim 1678).

⁸² BOA, İE.TCT, nr. 4/490.

⁸³ BOA, AE.SMMD.IV, nr. 9/891 (19 Mart 1679).

⁸⁴ 17 Ekim 1680 tarihli tevcih buyuruldusunda, “Silifke'den mâzul” Mehmed Paşa'ya Kars sancağının verildiği yazılıdır (BOA, AE.SMMD.IV, nr. 97/11360).

⁸⁵ BOA, A.DVN, nr. 155/52 (1680).

⁸⁶ KOŞS, nr. 25, s. 260 (29 Temmuz 1681).

“vekil-i şer’isi” Seyyid İnyetullah-oğlu Seyyid Mehmed Ağa temsil etmiştir. Bu kişi, Abdülmü’min Ağa’nın akrabası (amcaoğlu) olmalıdır. Davalı ise Bozulus İzzeddin cemaatinden Derviş Kethüda’dır. Abdülmü’min Ağa’nın, deve bedeli olarak ondan 450 kuruş alacağı olduğu, bu hususta onun imza ve hattını havi *deyn temessüki* bulunduğu, bir miktarını ödediği, halen 400 kuruş borcunun bâki kaldığını iddiasında bulunmuş, Derviş Kethüda da borcunu kabul etmiştir.⁸⁷

Mültezim (1682)

Abdülmü’min Ağa, 1682 (1093 H.) yılı Kıbrıs adası kefere cizyesinin tahsili işini deruhde etmiştir. Aslında Matbah-ı Âmire Ocağı’na bağlı bu vergi kaleminin idaresini, Matbah Emini ve İstanbul’da Defterdar Vekili olan Mehmed Ağa takip etmektedir. Abdülmü’min Paşa sefere gitmeden önce, Kıbrıs’ta cizye tahsili için adamlarından Seyyid Abdülaziz ve Abdullah’ı görevlendirmiştir. Bunlar, tahsil ettikleri parayı götürüp Paşa’nın varisleri ve Karaman Mütesellimi Seyyid Mehmed Ağa’ya teslim etmişlerdir. Daha sonra Abdülmü’min Paşa’nın vefatının ardından bu konu, Matbah Emini Mehmed Ağa tarafından dava konusu edilecektir. Lârende Kadısı huzurunda görülen muhasebede, Paşa’nın varisleri ve Mütesellim Mehmed Ağa zimmetinde 5.000 kuruş kaldığı tespit edilmiştir. İçel mutasarrıfıyla Silifke ve Lârende kadılarına yazılan 27 Nisan 1687 tarihli hükümden anlaşıldığına göre, söz konusu para henüz tahsil edilmemiş, borçluların nakit yerine çuka ve kumaş olarak ödeme teklifi ise merkezce kabul görmemiştir.⁸⁸ Takip eden yıllarda bu sorun, Abdülmü’min Paşa-oğulları’nın başını ağrıtmaya devam edecektir. Mayıs 1692 tarihli bir şikâyet kaydına göre onların, tahsildar Seyyid Abdülaziz’i sıkıştırdıkları anlaşılmaktadır. Hatta Abdülaziz’in ifadelerine bakılırsa, 8 devesini ve bir atını almışlar, Şahin adlı kölesinin döverek ölümüne sebep olmuşlardır. Selamlı adlı mahaldeki değirmenin suyunu kesmişler ve çiftliğindeki adamlarını tutuklamışlardır. Yine Abdülaziz’in ifadelerine bakılırsa, 4.000 kuruş da nakit parasını zorla almışlardır. Oysa Abdülaziz, Kıbrıs kefere cizyesi olarak defter ve makbuz gereğince tahsil ettiği parayı Paşa’nın oğullarına tamamen teslim etmiştir. Ancak onlar, bu ödemeye kanaat etmemişlerdir. Seyyid Abdülaziz’in suçladıkları Abdülmü’min Paşa’nın oğulları Sunullah, Mehmed, Ahmed, İbrahim ve Yahya kardeşlerdir. Sunullah ve İbrahim, özellikle suçlanmakta ve sözü edilen nakit parayı bunların aldığı belirtilmektedir. Bunların Zeyne kazasında sakin oldukları da belirtilmektedir. Bütün bu suçlamalara karşılık, davanın Konya’da görülmesi hususunda Konya kadısına emir yazılmıştır.⁸⁹

Mutasarrıf (1683) ve Vali (1684)

1683 yılının, Osmanlı Devleti’nin uzun tarihindeki önemi herkesçe malumdur. Avusturya başkenti Viyana’nın ikinci defa kuşatılması sırasında Eylül 1683’te, birleşik imdat ordusuna karşı alınan yenilginin ardından başlayan bozgun ayları ve yılları, sadece bu büyük emelin peşindeki Vezîriâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın değil, aynı zamanda seferde görev almış birçok Osmanlı ümerâsının dramına sahne olmuştur. Bozgun sürecindeki kanlı çarpışmalarda birçok devlet adamı hayatını kaybetmiştir ki, Abdülmü’min Paşa ile Karaman Beylerbeyi Şişman Mehmed Paşa bunlardan sadece ikisidir. Fark edileceği üzere Abdülmü’min Ağa’nın unvanı,

⁸⁷ KOŞS, nr. 25, s. 261 (29 Temmuz 1681). İzzeddin cemaatinden Yusuf-oğlu Derviş Kethüda’nın adına, 23 Ağustos 1681 tarihindeki bir yargılamada da rastlıyoruz. Hacı Nebi-oğlu Hüsam Kethüda ve onun oğullarının da yargılandığı bu davada adı geçenler, ev basma ve mal gasbı gibi cürümlerle suçlanmıştır (KOŞS, nr. 26, s. 15).

⁸⁸ BOA, MAD.d, nr. 3241, s. 62-63 (27 Nisan 1687).

⁸⁹ BOA, A.DVNS.ŞKT.d, nr. 16, s. 265, hkm. 1269, 1270 (Mayıs 1692 sonu). Konya kadısına Edirne’den yazılan fermanın sureti: *Konya Kadı Sicili (1103-1104/1692-1693)*, Defter 38, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), s. 456-457.

bundan sonra *iki tuğlu* bir sancakbeyi olarak *paşaya* dönüşmüştür.⁹⁰ Abdülmü'min Paşa'nın bu sefere, İçel sancağı mutasarrıfı olarak katıldığını biliyoruz. Nitekim kuşatmanın günlüğünü tutan Teşrifatçıbaşı, Viyana'ya yardıma gelen düşman ordusunu karşılamak üzere görevlendirilen Osmanlı ümerasası arasında, 200 nefer askeriyle Abdülmü'min Paşa'nın da bulunduğunu yazar.⁹¹ Keza Silahdar da, “iki yüz nefer kapısı halkıyla İçel sancağına mutasarrıf Abdülmü'min Paşa” ifadesiyle bu durumu teyit etmektedir.⁹² Ona İçel livâsının, hangi gerekçelerle ve tam olarak ne zaman verildiği hususu belli değildir. Bununla birlikte onun, yukarıdaki sayfalar boyunca anlattığımız gibi, en azından 1665'ten beri *mütesellim*, *voyvoda* ve *mültezim* olarak devlet idaresinde yirmi yıla yakın tecrübe kazanmış bir mahallî lider olduğu muhakkaktır. Herhalde ona İçel, sefer kararının alınmasının ardından başlatılan hazırlıklar sürecinde, 1682 sonu veya 1683 yılı başlarında tevcih edilmiş olmalıdır. Abdülmü'min Paşa'ya İçel sancağının hangi nedenle ya da beklentiyle verildiği hususu meçhuldür. Zira tevcih kaydına ulaşamadığı gibi, bu yıllara ait arşiv kayıtları da düzensiz ve yetersizdir. Zamanın konjonktürü düşünüldüğünde, bu tevcihata herhalde askerî gereksinimler belirleyici olmuştur denilebilir.

Ümera zümresine henüz geçmiş olan Abdülmü'min Paşa, seferin yakın şahidi olan tarihçilerin dikkatini çekmemiş olmalı ki, eserlerinde onun adını nadiren zikrederler. Merzifonlu'nun sefer ordusuna hangi menzilde katıldığına dair bilgi yoktur. Adana Beylerbeyi Deli Emir Mehmed Paşa'nın, 7 Mayıs 1683 tarihinde Edirne'de “mükemmel kapuları ve eyâlet askeriyle” orduya dâhil olup, adamlarıyla *alay* gösterdiğini, Pâdişâh'tan ve Vezîriâzam'dan birer *hassü'l-hass hil'at*, yedi nefer adamına ise üç kuşaklık ve dört *âlâ hil'at* giydirildiğini biliyoruz.⁹³ İstisnaları olmakla birlikte,⁹⁴ sancakbeyleri, bağlı buldukları beylerbeyinin kumandası altında sefere gittiklerine göre, Abdülmü'min Paşa da orduya Edirne'de katılmış olmalıdır.

14 Temmuz 1683'te metrislere girilmesiyle başlayıp 12 Eylül'deki Alaman Dağı muharebesindeki bozguna kadar süren Viyana kuşatmasında,⁹⁵ Abdülmü'min Paşa ve İçel sancak askerinin nasıl bir görev ifa ettiği hususu açık değildir. Yukarıda da naklettiğimiz üzere, Viyana'ya yardıma gelmekte olduğu haberi alınan birleşik Avrupa ordusunu karşılamaya hazırlanan Osmanlı birlikleri arasında, 200 nefer kapısı halkıyla Abdülmü'min Paşa da vardır.⁹⁶ Abdülmü'min Paşa,

⁹⁰ Osmanlı Devleti'nde sancakları idare eden bir tuğlu beylere, iki tuğ verilmesiyle birlikte *paşa* unvanına sahip oldukları bilinmektedir [Abdülkadir Özcan, “Paşa”, *DİA*, Cilt: 34 (İstanbul 2007), s. 182].

⁹¹ Karaman Beylerbeyi 1.000 nefer eyalet askeriyle, Adana Beylerbeyi 900 nefer eyaleti askeriyle, Teke Paşası Ali Paşa ise 200 nefer askeriyle yer almıştır [*Vekâyi'nâme (Vekâyi'-i Beç)*, *Metin ve Değerlendirmesi*, Hazırlayan: Mehtap Yılmaz, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006), s. 86, 117].

⁹² Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 874.

⁹³ Adana Beylerinin maiyetinin 500 nefer olduğu yazılıdır (*Vekâyi'nâme*, s. 40; *Zeyl-i Fezleke*, s. 801). Deli Emir Mehmed Paşa'dan Rikâb-ı hümâyuna at *pişkeş* (hediye) getiren üç nefere, 20 Nisan 1783'te üç *hil'at*-ı a'lâ giydirilmiştir (*Vekâyi'nâme*, s. 33).

⁹⁴ Adana eyaletine bağlı Tarsus Mîr-i livâsının, bağlı bulunduğu beylerbeyi ile birlikte değil de, biraz daha gecikerek 11 Haziran 1683 tarihinde, Mîrimîrân-ı Ankara Ali Paşa ile birlikte alay göstermesi, istisnai bir durum olsa gerektir (*Vekâyi'nâme*, s. 58).

⁹⁵ II. Viyana kuşatmasının bütün ayrıntısı haritalar, krokiler ve çeşitli resimlerle süslü akademik fakat aynı zamanda akıcı bir üslupla yazılmış şu kitaptan okunabilir: Kahraman Şakul, *II. Viyana Kuşatması, Yedi Başlı Ejderin Fendi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

⁹⁶ Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 874. 1683 Viyana seferine katılan askerî birlikleri muhtevî bir mecmuaya atfen (*Mecmua*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Laleli, nr. 1608, vr. 51b-54a), Abdülmü'min Paşa'nın 500 neferle sefere katıldığı yazılmıştır. Ancak bu listede genel olarak yüksek görünen rakamların, fiilen sefere katılanlar değil de muhtemelen katılması beklenen mevcutları ifade ettiği yorumu, Silahdar'ın Abdülmü'min Paşa için verdiği 200 nefer rakamını gerçek sayarsak, makul bir açıklama gibi görünmektedir. Söz konusu listede Abdülmü'min Paşa'nın mansıbı

ordunun sol tarafında dağ üzerindeki kilise yanında, muhafazaya kumandan tayin edilen Budin Beylerbeyi Vezir Koca Arnavud İbrahim Paşa'nın maiyetine verilen kuvvet arasındadır. Ancak bilindiği üzere, 12 Eylül 1683 tarihindeki muharebede düşmana karşı koyamayan Osmanlı ordusu bozgun halinde geri çekilmiştir.⁹⁷ Ordudaki paniği durdurup tekrar kontrolü sağlamak için uğraşan Vezîriâzam Kara Mustafa Paşa'yı rahatlatacak haber, 28 Eylül 1683'te gelmiştir. Silahdar Ağa, Merzifonlu'nun affedildiğine dair hatt-ı hümayunun yanı sıra hil'atler de getirmiştir. İki gün sonra 30 Eylül 1683 tarihinde vüzera, mîrimîran, ümera ve ileri gelen kumandanlara mevkilerine uygun şekilde hil'at giydirilmiştir. Bu meyanda Karaman Beylerbeyi Şişman Mehmed Paşa hassü'l-hass, İçel Mutasarrıfı Abdülmü'min Paşa ise hâss hil'atle taltif edilmiştir.⁹⁸ Osmanlı paşaları bu şekilde bozgunun şokunu üzerlerinden atmaya çalışırken, düşmanın saldırısı sürmüştür. Estergon Kalesi'nin tehlikeye düştüğü haberi alınca, muhafazaya asker yollanmıştır. Ne var ki 10 Ekim 1683 tarihinde Estergon Kalesi önündeki (Ciğerdelen) muharebede Karaman Beylerbeyi Şişman Mehmed Paşa da şehit düşmüştür. Bir gün sonra 11 Ekim 1683 (19 Şevval 1094) pazartesi günü, şehit ümeranın yerlerine yeni tayinler yapılmıştır. İşte bu tevcihata, İçel Paşası Abdülmü'min Paşa'ya Karaman eyaleti verilip, Vezîriâzam Kara Mustafa Paşa huzurunda *hil'at-ı hassü'l-hass* giydirilmiştir.⁹⁹ Abdülmü'min Paşa'ya Karaman eyaletinin, İçel sancağına ilaveten tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Şubat 1684 ortalarında, sefer görevi hususunda Anadolu'daki idarecilere gönderilen umumi bir fermanda onun hitap unvanı, "eyâlet-i Karaman maa livâ-i İçel Seyyid Abdülmü'min Paşa" şeklindedir. Ayrıca şu şerh de düşülmüştür: "Eyâlet askeriyle mîrimîran-ı mûmâileyh Çernik¹⁰⁰ sancağında kışlaktadır."¹⁰¹

Karaman Beylerbeyi müteveffa Şişman Mehmed Paşa'nın, Viyana seferine katılmak üzere hareket etmeden önce eyaletin idaresini, Mütesellimi İbrahim Ağa'ya bıraktığını;¹⁰² Mehmed Paşa'nın ardından eyaletin yeni valisi olan Abdülmü'min Paşa'nın ise, mütesellimlik görevine akrabası (amcaoğlu) Seyyid Mehmed Ağa'yı tayin ettiğini biliyoruz.¹⁰³ Eyaletin idarî merkezi Konya olduğu halde Mehmed Ağa, kendi memleketi Lârende'de ikâmet etmektedir. Konya'daki işleriye *mütesellim vekili* sıfatıyla Osman Ağa idare etmektedir.¹⁰⁴

Viyana seferi, bozgun ve hayal kırıklığıyla sona ermiştir. Ancak Vezîriâzam Kara Mustafa Paşa, gelecek yıl için tasarladığı intikam seferinin hazırlıklarına bir bakıma erken başlamıştır.

olarak "Söke(?) Beylerbeyi" yazılması ise hatalıdır (K. Şakul, *II. Viyana Kuşatması*, s. 230). Zira o beylerbeyi olmadığı gibi, mansıbı Silifke livasıdır.

⁹⁷ *Zeyl-i Fezleke*, s. 878 vd.

⁹⁸ *Vekâyi'nâme*, s. 131-132. 30 Eylül 1683 tarihinde hil'at giydirilenlerin listesi: *Vekâyi'nâme*, s. 133-138.

⁹⁹ Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 898; *Vekâyi'nâme*, s. 144. Abdülmü'min Paşa'nın haricinde diğer tevcihat şöyledir: Kütahya Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya Bosna eyaleti, Hamid paşası Hasan Paşa'ya Kütahya eyaleti ve Bolu paşası Hüseyin Paşa'ya Sivas eyaleti. Viyana muhasarası metrisinde Sadrazam'ın beğenisini kazanacak hizmeti olan Yanya Alaybeyi'ne ise Yanya sancağı tevcih olunmuştur (*Vekâyi'nâme*, s. 144).

¹⁰⁰ Çernik Kalesi, Bosna'da Vişegrad kazası Olofça nahiyesindedir [*Osmanlı Yer Adları: I, Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2013), s. 180].

¹⁰¹ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 180, s. 20-22, hkm. 100 (Şubat 1684 ortası).

¹⁰² *KOŞS*, nr. 27, s. 259 (20 Mart 1683).

¹⁰³ *KOŞS*, nr. 28, s. 40 (5 Mayıs 1684).

¹⁰⁴ *KOŞS*, nr. 28, s. 117, 147, 150 (11 Temmuz, 16 Ağustos 1684). Âyandan (fahru'l-âyan) Osman Ağa, Mütesellim Seyyid Mehmed Ağa'nın vekilidir. Vali Abdülmü'min Paşa'nın buyuruldu emriyle tutuklanarak hapsedilen Akbaş Kürdleriyle alakalı Konya Mahkemesi'nde görülen bir davada, Osman Ağa'nın görevi, "Seyyid Mehmed Ağa'nın mütesellimliğe müteallik umura vekili" şeklinde ifade edilmiştir. 31 Ağustos 1684 tarihli bu mahkeme kaydında aynı zamanda, Mehmed Ağa'nın Lârende'de olduğu da yazılıdır (*KOŞS*, nr. 28, s. 156). Başka bir kayıttta ise Osman Ağa'nın, eyaletin idaresinde (zabında) Mütesellim Mehmed Ağa'nın "vekil-i şer'isi" olduğu belirtilmektedir (*KOŞS*, nr. 28, s. 179).

Anadolu'dan gelen ümerayı geri yollamayıp, kışlamak üzere Rumeli'de uygun sancaklara yerleştirmiştir. Bu meyanda Karaman Beylerbeyi ve İçel Mutasarrıfı Abdülmü'min Paşa'ya, 4 Kasım 1683 (14 Zilkâde 1094) perşembe günü, kışı Çernik sancağında geçirmek üzere "kışlak fermanı" verilmiştir.¹⁰⁵ Rumeli, Anadolu ve Bosna beylerbeyinin yanı sıra Adana Beylerbeyi Deli Mîr Mehmed Paşa, cümle kapuları ve eyalet askeriyle Budin muhafazasına tayin edilmiştir.¹⁰⁶

Budin'de Şehid (10 Ağustos 1684)

Mağlup Vezîriâzam Kara Mustafa Paşa'nın azli ve yerine üçüncü Vezir Kaymakam Kara İbrahim Paşa'nın nasbının ardından yapılan 20 Aralık 1683 tarihli tevcîhatta, Adana eyaleti sâbık sadrâzam maktul Kara Mustafa Paşa'nın kayını Çerkes Ahmed Paşa'ya verilmiştir.¹⁰⁷ Abdülmü'min Paşa ve diğer ümera kışlamak üzere tayin edildikleri sancaklara çekilirken, Merzifonlu için defter, 25 Aralık 1683 tarihinde Belgrad'da idamıyla¹⁰⁸ bir daha açılmamak üzere kapanmıştır.

Karaman Valisi ve İçel Mutasarrıfı Abdülmü'min Paşa 1684 kışını, eyalet askeriyle birlikte Çernik sancağında kışlakta geçirmiştir. Askerî görev nedeniyle mansıbından uzakta olduğu süre boyunca Karaman eyaletinin idaresini, amcasının oğlu Mütesellim Seyyid Mehmed Ağa'ya bırakmıştır.¹⁰⁹ Şubat 1684 itibariyle Karaman'a ilaveten İçel sancağı da Abdülmü'min Paşa'nın üzerindedir.¹¹⁰ Ancak bir süre sonra İçel, Karesi livasıyla birlikte Hasan Paşa'ya verilmiştir.¹¹¹ Kışlaktaki ümeraya, sefer hazırlıkları için Şubat 1684'te umumi bir ferman yazılmıştır. Evvel baharda Üngürüs serhaddinde olan kaleler ve palangaların muhafazası mühim olduğu hatırlatıldıktan sonra, gönderilen emir gereğince ümeradan kapı halkıları, silahlı ve eksikleri tamamlanmış adamlarıyla kalkıp Serasker Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetine girerek münasip gördüğü hizmeti yerine getirmeleri istenmiştir.¹¹²

1684 yılı seferine, Vezir Bekrî Mustafa Paşa serdar tayin edilmiş, düşmanın saldıracağı tahmin edilen Budin'in savunması göreviyse Diyarbakır Beylerbeyi Vezir Şeytan İbrahim Paşa'ya verilmişti. O yılın Nevruzunda (Mart 1684) Belgrad'da Serdar'la görüşüp, takviye kuvvet gönderilmesini istedikten sonra, Sava nehrinden Zemun ovasına, oradan da Budin'e gitmişti. Serdar Vezir Mustafa Paşa, Budin savunması için Sirem ve Semendire sancakları askeri, Pojeğa kışlasında olan Mısır askeri, Peşte yakasında kışlayan Han-zâde Nureddin Azamet Giray Sultan ile Tatar askerini tayin etmiştir. Karaman Beylerbeyi Abdülmü'min Paşa'ya da bu meyanda Budin

¹⁰⁵ Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 906. Abdülmü'min Paşa'nın kışlamak üzere Çernik sancağına gitmesi emrini aldığı 4 Kasım 1683 Perşembe günü, dondurucu bir soğuk vardır. Teşrifatçıbaşı şöyle yazmaktadır: "Bu gice eğerçi yağmur yağmadı. Ammâ seherî kırağı ile soğuk olmuştur ki ta'bir olunmaz. Ba'dehu bir saat mürurundan bir mikdar kar yağup ve hava gayet latif oldu." O gün paşalara, beylere ve sair askere, "kışlak fermanları" yazılıp verilmiş; Karaman Beylerbeyi Abdülmü'min Paşa'nın, Çernik sancağında kışlaması ferman olunmuştur (*Vekâyi'nâme*, s. 157).

¹⁰⁶ *Zeyl-i Fezleke*, s. 904.

¹⁰⁷ *Zeyl-i Fezleke*, s. 917.

¹⁰⁸ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hakkında idam fermanının çıkmasına etki edenler ve kararın verilmesi süreci hakkında: Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 914. Belgrad'da infazın ayrıntısını, hadisenin bizzat şahidi olan Teşrifatçıbaşı anlatmaktadır: *Vekâyi'nâme*, s. 169-170.

¹⁰⁹ KOŞS, nr. 28, s. 40 (5 Mayıs 1684).

¹¹⁰ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 180, s. 20-22, hkm. 100 (Şubat 1684 ortası).

¹¹¹ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 180, s. 60, hkm. 258 (Haziran 1684 ortası).

¹¹² BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 180, s. 20-22, hkm. 100 (Şubat 1684 ortası). Bu sefer görev emrine muhatap olan diğer idareciler arasında Adana eyaleti valisi Ahmed Paşa, Tarsus ve Sis sancak beyi Receb Bey, Alaiye ve Ayntab sancak beyi Süleyman Bey de vardır.

savunması görevi verilip gönderilmiştir.¹¹³ Seferde görevli paşalarsa, baharla birlikte orduya katılmaya başlamışlardır. Adana Beylerbeyi Çerkes Ahmed Paşa, 28 Nisan 1684 tarihinde, mükemmel kapısı ve eyaleti askeriyle Edirne'ye varmış, alay ile huzur-ı hümayundan geçip hil'at giydirilmiştir.¹¹⁴ Ahmed Paşa, 20 Nisan 1684 tarihinde Ösek'te, Budin savunmasına hazırlanan Serdar Vezir Mustafa Paşa'nın ordusuna dahil olmuştur.¹¹⁵ Haziran 1684 tarihli emirle, İçel ve Karesi livalarından sevk edilecek askere Hasan Paşa baş ve buğ tayin edilmiştir.¹¹⁶

Serdar Vezir Bekri Mustafa Paşa, yaklaşık 30.000 askerle 23 Nisan 1684 tarihinde Budin'in altına gelip otağını kurmuştur. Budin, Osmanlı Devleti'nin batı sınırındaki en önemli serhat şehridir. Dolayısıyla Budin Beylerbeyi Vezir Kara Mehmed Paşa'nın emrinde olmak üzere, Anadolu ve Rumeli ümerasının önde gelenleri, eyalet askeriyle buranın savunmasına görevlendirilmiştir. Karaman Beylerbeyi Abdülmü'min Paşa¹¹⁷ ile Adana Beylerbeyi Çerkes Ahmed Paşa da bunlar arasındadır.¹¹⁸

Düşmanın ilk taarruzunda, Vac palankasındaki çarpışmada Seydi-zâde Mehmed Paşa şehit düşmüştür.¹¹⁹ Bu arada saldırganların asıl hedefinin Budin olduğunu anlayan Osmanlı paşaları, Tuna nehrinin batısındaki Peşte'yi terk ve köprüleri tahrip edip, asıl savunmayı Budin'de oluşturmaya karar vermişlerdir.¹²⁰ Bunun için ordu iki kola ayrılmıştır. Bir bölüm muhafaza için Budin Kalesi'ne girerken, diğer kolun kale hâricinde kalıp düşmana saldırması ve duruma göre kaleye yardımı düşünülmüştür. Silahdar'ın anlatımına göre, kale savunması için ilk öne çıkan, “evvelde pâdişâhım beni Budin Kal'asına memur etmiş idi” söyleriyle Vezir Şeytan İbrahim Paşa olmuştur. Yanına Adana Beylerbeyi Çerkes Ahmed Paşa'yı da alarak kaleye gitmiştir.¹²¹ Ertesi gün, asker reisleri ve Budin ihtiyarlarıyla durum bir kez daha müzakere edilmiştir. Netice olarak Budin Kalesi'nin muhafazasına şu kuvvetler görevlendirilmiştir: Budin Valisi Vezir Kara Mehmed Paşa, Diyarbakır Valisi Vezir Şeytan İbrahim Paşa, Adana Valisi Çerkes Ahmed Paşa, Karaman Valisi Abdülmü'min Paşa, Sirem ve Semendire sancakları askeri, sekiz sancak Rumeli askeri, Mısır askerinin yeniçerileri ve azebânı, serdengeçti, sipâh ve silâhdar zümresi, kul kethüdâsı, Arnavud Çolak Hasan Ağa ile dergâh-ı âli yeniçerileri, cebeci ve topçu taifesi. Bunların hepsinin üzerine Vezir Şeytan İbrahim Paşa baş tayin edilmiştir. Silahdar, bu muhafaza kuvvetinin mevcudunu “kırk bin kılıç” olarak tahmin etmektedir. Serdar Vezir Mustafa Paşa ise otağını, Küçük Budin'den dört saat geride Hamzabey Palankası yakınına kurmuştur.¹²²

Avrupa ordusunun Budin'i muhasarası, 14 Temmuz 1684 Cuma günü, 16 pare balyemez topunun kale varoşlarını dövmesiyle başlamıştır. Yalın kat olan kale duvarı yıkılmış, düşmanı ilk

¹¹³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 934.

¹¹⁴ *Zeyl-i Fezleke*, s. 923.

¹¹⁵ *Zeyl-i Fezleke*, s. 935.

¹¹⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 180, s. 60, hkm. 258 (Haziran 1684 ortası). Hasan Paşa Ağustos 1684 tarihinde, Limni adasının muhafazasına başbuğ tayin edilen Vezir Halil Paşa'nın hizmetinde görevlendirilmiştir (*MD*, s. 180, s. 85-86, hkm. 345).

¹¹⁷ *Zeyl-i Fezleke*, s. 941.

¹¹⁸ Budin savunmasında görev almış diğer ümera şunlardır: Diyarbakır Beylerbeyi Vezir Şeytan İbrahim Paşa, Şam Beylerbeyi Vezir Boşnak Osman Paşa, Rumeli Beylerbeyi Kadıköylü Vezir Mehmed Paşa, Anadolu Beylerbeyi Hazinekar Hasan Paşa, Bosna Beylerbeyi Osman Paşa-oğlu Ahmed Paşa, Sivas Beylerbeyi Kadı-oğlu Hasan Paşa ve Yanova Beylerbeyi Osman Paşa. Ayrıca Tatar ve Mısır askeriyle sipâh ve silâhdar serdengeçtileri, yeniçeri, cebeci ve topçu sınıftan askerler mevcuttu (Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 938-940).

¹¹⁹ Silahdar, *Zeyl-i Fezleke*, s. 937; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116 / 1656-1704)*, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), s. 181.

¹²⁰ Budin savunmasının tafsilatı hakkında: *Zeyl-i Fezleke*, s. 937-.

¹²¹ *Zeyl-i Fezleke*, s. 940.

¹²² *Zeyl-i Fezleke*, s. 941; *Zübde-i Vekayiât*, s. 182-183.

karşılayan Vezir Kara Mehmed Paşa kuvvetleri olmuştur.¹²³ 19 Temmuz 1684 Çarşamba akşama doğru 20 bin kadar düşman askeri saldırarak kale varoşuna girmişler, çetin mücadeleye rağmen direnemeyen savunmacılar, iç kaleye çekilmek zorunda kalmıştır. Düşmanın balyemez, havan ve şâhî toplarıyla saldırısı 20 Temmuz'da da kesintisiz sürmüştür. Vezir Kara Mehmed Paşa, kaleyi savunmak için kahramanca gayret göstermiştir. Kalenin Ova Kapısı altından Kasım Paşa Kulesi'ne bir sıçanyolu yapılması lüzum olduğundan, bu işleri organize etmek için Ova Kapısı'ndan dışarı çıkan Kara Mehmed Paşa'ya, "bir şâhî dânesi gelip duvara isabet ve serpindisi alını yaralayıp serserem" eylemiştir.¹²⁴ 10 Ağustos 1684 Perşembe günü tabyasında hasta yatarken yanına bir humbara düşmüş, bunun üzerine kalkıp "kendi sarayının kemer kapısı aralığında biraz yatıp teneffüs ve askere gayret" verirken, üzerine tekrar bir humbara düşerek kuşağından aşağısını yaralamıştır. Ömrünün nihayete ereceğini anlayınca, Vezir Şeytan İbrahim Paşa ve sair mîrimîran ve ümerayı davet ederek bazı vasiyette bulunmuş, yarım saat sonra ruhunu teslim etmiştir. Kara Mehmed Paşa'nın vefat haberi Serdar Vezir Bekrî Mustafa Paşa'ya ulaştırılınca, Budin eyaleti Vezir Şeytan İbrahim Paşa'ya tevcih edilmiştir.¹²⁵ Aynı gün, Abdülmü'min Paşa da şehit düşmüştür. Devrin tarihçisi Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Abdülmü'min Paşa'nın şehâdetini şu satırlarla anlatmaktadır: "*Ol mahalde Karaman Valisi Abdülmü'min Paşa namaz kılarken câmi-i şerîf üzerine humbara inüp kendüye isâbet itmekle ol saat şehîd oldu.*"¹²⁶ Bu durumda onun, Kara Mehmed Paşa'yla aynı günde, yani 10 Ağustos 1684 (28 Şaban 1095) perşembe günü, muhtemelen öğle ya da ikindi namazı vaktinde şehit olduğu anlaşılmaktadır. Vefatının ardından mansıbı, kale muhafızı Vezir İbrahim Paşa tarafından, merhum Kara Mehmed Paşa'nın kethüdası Rüstem Ağa'ya verilmiştir.¹²⁷

Abdülmü'min Paşa'nın şehadetini haber veren 28 Ağustos 1684 tarihli ferman, hususi bir mübaşirle Edirne'den Konya'ya gönderilmiştir. 9 Eylül'de Konya'ya ulaştığı anlaşılan bu fermanın bir sureti, mutat şekilde kadı siciline kaydedilmiştir. Burada Paşa'nın vefatı şu ifadelerle haber verilmiştir: "Hâlâ Karaman Beylerbeyisi iken bi-emrillâhi-teâlâ şehîden fevt olan Abdülmü'min Paşa..." Fermanın yazılış nedeni, yine mutat şekilde Paşa'nın mal varlığının tespiti ve kayıt altına alınmasıdır. Zira mîriye külli borcu olduğu söylenmiştir. Mütesellimi tarafından tahsil edilmiş kanuni vergilerin yanı sıra at, katır, deve cinsinden mallarına ilaveten, İçel ve Silifke taraflarında emlak ve eşyasının kadı nezaretinde tespit edilerek deftere kaydedilmesi istenmiştir. Bu defterin mübaşir tarafından merkeze götürüleceği, sonrasında hangi yönde ferman çıkarsa ona göre hareket edileceği hatırlatılmıştır.¹²⁸ Konya kadı sicilindeki 9 Eylül 1684 tarihli kayıttan, müteveffa Abdülmü'min Paşa'nın mallarını kaydetme göreviyle Konya'ya gelen mübaşirin Ahmed Ağa olduğunu öğreniyoruz. Ahmed Ağa'nın sicildeki ifadesine göre, Mütesellim Seyyid Mehmed Ağa'nın vekili Osman Ağa elinden 700 kuruş nakit para, adeti bilinmeyen hırdavat, 8 at ve tay teslim alınarak deftere kayıt ve ardından mühürlü şekilde emanete teslim edilmiştir.¹²⁹

¹²³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 941.

¹²⁴ *Zeyl-i Fezleke*, s. 944.

¹²⁵ *Zeyl-i Fezleke*, s. 944-945.

¹²⁶ *Zeyl-i Fezleke*, s. 945.

¹²⁷ *Zeyl-i Fezleke*, s. 945. Defterdar, Kara Mehmed Paşa'nın şehit olması tarihini hatalı şekilde 18 Şaban 1095 (31 Temmuz 1685) olarak vermiştir. Ayrıca Abdülmü'min Paşa'nın şehadetinden hiç söz etmez (*Zübde-i Vekayiât*, s. 185). Hadiseleri büyük ölçüde Defterdar'dan nalken aktaran Vak'anüvis Râşid de yine aynı tarihi verir ve keza Abdülmü'min Paşa'nın vefatını hiç zikretmez [Râşid Mehmed Efendi: *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, I, Hazırlayanlar: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, (İstanbul: Klasik 2013), s. 270-271].

¹²⁸ *KOŞS*, nr. 28, s. 283 (17 Ramazan 1095 / 28 Ağustos 1684)

¹²⁹ *KOŞS*, nr. 28, s. 179 (9 Eylül 1684).

Müteveffa Abdülmü'min Paşa'nın Sunullah, Mehmed, Ahmed, İbrahim ve Yahya adında beş oğlunun varlığını biliyoruz.¹³⁰ Bunlardan Ahmed Bey 1688'de, bir müddet İçel sancağı mutasarrıflığı yapmıştır.¹³¹ Sunullah Bey ise, 1695'ten itibaren mukātaa sahipliği, mültezimlik ve mütesellimlik gibi görevlerde bulunmuş ve nihayet ona 1721'de İçel sancağı tevcih edilmiş, bir müddet sonra Niğde sancağına gönderilmişse de yeniden İçel'e dönmüş ve 1726'da idamına kadar bu görevde kalmıştır.¹³² Abdülmü'min Paşa'nın oğullarından Yahya Bey'in, 1700 tarihinde İçel alaybeyi olduğunu da ilave edelim.¹³³

Sonuç

Anadolu'nun tipik bir taşra kasabasından çıkarak, eyalet valisi statüsünde paşalığa kadar yükselmiş, yerliden bir kişi olan Abdülmü'min Paşa'nın, sınırlı kaynakları zorlayarak oluşturmayı denediğimiz bu hikâyesi, Osmanlı idarî ve toplumsal tarihi bağlamında bize sonuç olarak ne anlatmaktadır? Her şeyden önce, livalara idareci tayininde, Enderun çıkışlılara ve paşa-zâdelere alternatif oluşturacak, yerliden (bir bakıma “alaylı”) üçüncü bir zümrenin varlığı, (“hükümet” idaresinin uygulandığı doğu vilâyetleri istisna), Anadolu'da az görülen bir husustu. En azından, 17. yüzyılda İçel livâsına tayin edilen sancakbeyi/mutasarrıf listesini incelediğimizde böyle bir kanaate varıyoruz. Bu itibarla Abdülmü'min Paşa'nın 1683'te İçel sancağına mutasarrıf tayini, bir yıl sonra ise ona Karaman valiliğinin tevcihi, mahallî bir aileden ümera zümresine geçişin nadir örneklerindedir. Herhalde ona İçel livası tevcihini, II. Viyana kuşatmasıyla neticelenecek sefer hazırlıkları bağlamında, dönemin hususi şartlarına göre değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte, Anadolu'dan asker yazımı ve sevinde, mahallî âyan ve eşrâfın yardımına henüz fazla ihtiyaç duyulmadığını zannettiğimiz bir dönemde, ona bu mansıbın hangi sebeple/şartlarla verildiği sorusunda kati bir şey söyleyemiyoruz. Zira o yıla ait tevcih kayıtları olmadığı gibi, mevcut arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar da yetersizdir.

Osmanlı taşra toplumu içinden sivrilme hevesi ve potansiyeli olan yerel “seçkinlerin”, 1650'lerin merkezî yönetim krizi ve kaosunun oluşturduğu otorite zafiyetini fırsat bilerek, Anadolu kent ve kasabalarında başlarını yavaş yavaş doğrultarak kendilerini göstermeye başladıkları söylenebilir mi? Elimizde yeteri kadar derinlikli araştırma olmadığından, bu konuda genelleme yapmanın imkânı yoktur. Ancak, İçel sancağı bağlamında bu soruya ihtiyatlı bir “evet” cevabını verebiliriz. Başta kahramanımız Abdülmü'min Paşa olmak üzere, ileride her biri birer âyan hânedanına dönüşecek olan Gölgeli-oğulları ve Osman-oğulları gibi ailelerin, 1650'lerden itibaren adlarından söz ettirmeye başlamaları, şayet öncesine ait kaynak eksikliği yoksa, herhalde tesadüfî olmasa gerektir. Ancak taşrada kendini gösterme heveslisi yerel liderlerin, 1656'da Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete gelmesinin ardından uygulanan sert siyasetle gözlerinin korktuğu kesindir. Yine İçelli Abdülmü'min Paşa örneğinden bakarsak, 1650'lerin kargaşa yıllarında sancakta *mütesellimlik* için mücadeleye başlamışken onun, Köprülüler iktidarında sessizliğe gömülmesi ve bu makamı ancak uzun yıllar sonra 1664'te ele geçirmesi mânîdardır. Bu örnekten hareketle, Köprülüler'in merkezî otoriteyi tahkim edici siyasetinin, taşrada yerel âyan ve eşrâfın güçlenmesine, dolayısıyla “âyanlık” olgusunun erken doğumuna ket vurmuş olabileceği hususunu akla getirmektedir.

¹³⁰ BOA, *A.DVNS.ŞKT.d*, nr. 16, s. 265, hkm. 1269, 1270 (Mayıs 1692 sonu). Konya kadısına Edirne'den yazılan fermanın sureti: *Konya Kadı Sicili (1103-1104/1692-1693)*, *Defter 38*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), s. 456-457.

¹³¹ BOA, *A.DVNS.ŞKT.d*, nr. 11, s. 191 (Nisan 1688 ortası).

¹³² E. Köse, “Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik”, s. 173 vd.

¹³³ BOA, *A.RSK.d*, nr. 1560, s. 83.

Toplumsal nüfuz ve maddî servet kaynağı olan *mütesellimlik*, *voyvodalık* ve *mültezimlik* gibi makamlara sahip olmanın, yerel elitlerin güçlenmesinde önemli basamaklar olduğuna dair genel kanaat, Abdülmü'min Paşa örneğiyle de mutabıktır. 1683'te İçel sancağı mutasarrıflığı verildiğinde o, "nevzuhur" biri değildi. Seyyidlik iddiasında olan köklü bir aileye mensubiyeti bir yana, zikrettiğimiz mevkilerde, yaklaşık yirmi yıla yakın yönetim tecrübesine sahipti. Bununla birlikte, daha önce bir savaşa katıldığına ya da sefer organizasyonunda rol aldığına dair kaynaklarda hiçbir bilgi yoktur. II. Viyana kuşatması sonrasındaki uzun savaşlar süresince, devletin içine düştüğü iktisadî buhran ve aynı zamanda askerî ihtiyaçların, Anadolu'da âyan ve eşrafın güçlenmesine ortam hazırladığına dair görüşler ileri sürülmüştür. İçel âyanlığının doğuşu ve yükselişi sürecinin, bu çerçeveye büyük ölçüde uygun düştüğünü söyleyebiliriz. Hatta, şayet Abdülmü'min Ağa'yı, toplumsal konumu itibariyle yaşadığın dönemin ileri gelen ve sözü geçen yerel seçkini manasında bir "âyan" kabul edersek, İçel sancağı ölçeğinde, hâkim paradigmanın kabul ettiği âyanlığın doğuş süreci ve tarihini çok daha öncelere çekebiliriz. Osmanlı taşrasında mahallî güçlerin, yönetici sınıf anlamında değil de gerçek manada "askerleşmesi" sürecinin 1683'ten önceki tarihlerde başlayıp başlamadığı, İçel örneğinde ortaya koyduğumuz manzaranın, başka vilayet ve sancaklarda görülüp görülmediği gibi hususların vuzuha kavuşması, ancak mikro ölçekli ve derinlikli araştırmaların çoğalmasıyla mümkün olacaktır.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemi Defteri (A.RSK.d), nr. 1477, 1478, 1480, 1481, 1484, 1484-A, 1485-A, 1486, 1496, 1500, 1502, 1510, 1511, 1517, 1519, 1522, 1524, 1526, 1529, 1560.

Sadaret Ruus Defteri (A.d), nr. 2935, 2937.

Kamil Kepeci Defteri (KK.d), nr. 70, 71, 138, 141, 145, 148, 217, 257, 266.

Maliyeden Müdevver Defter (MAD.d), nr. 3241.

Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d), nr. 89, 90, 95, 99, 180.

Atik Şikâyet Defteri (A.DVNS.ŞKT.d), nr. 1, 2, 5, 8, 11, 16, 18.

Bâb-ı Âsafî Şikâyet Kalemi Defteri (A.DVN.ŞKT.d), nr. 981.

Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyün Kalemi Evrakı (A.DVN), nr. 155/52.

İbnülemin Tevcihat (İE.TCT), nr. 3/272, 4/489, 4/490.

İbnülemin Dahiliye (İE.DH), nr. 4/377.

Ali Emiri Mehmed IV (AE.SMMD.IV), nr. 9/891, 19/2132, 97/11360.

İstanbul Meşihat Arşivi

İSTM.MŞH.DFT1.d, nr. 97.

Şer'îye Sicilleri

Karaman Şer'îye Sicili (KAŞS), nr. 297.

Konya Şer'îye Sicili (KOŞS), nr. 13, 18, 19, 20, 25, 26, 27, 28.

Konya Kadı Sicili (1080-1081/1669-1670), Defter 14, Hazırlayanlar: Fatih Küçük, İzzet Sak, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Konya Kadı Sicili (1103-1104/1692-1693), Defter 38, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

Temel Kaynaklar

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi, (Osmanlı Tarihi 1648-1682), Hazırlayan: Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa: *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116 / 1656-1704)*, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Kâtib Çelebi: *Fezleke*, II, Hazırlayan: Zeynep Aycibin, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016.

Na'îmâ Mustafa Efendi: *Târih-i Na'îmâ*, VI, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Râşid Mehmed Efendi: *Târih-i Râşid ve Zeyli*, I, Hazırlayanlar: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: Klasik, 2013.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa: *Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695)*, Hazırlayan: Nazire Karaçay Türkal, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, 2012.

Vekâyi'nâme (Vekâyi'-i Beç), Metin ve Değerlendirmesi, Hazırlayan: Mehtap Yılmaz, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Araştırma Eserleri ve İncelemeler

Başar, Fahmeddin: *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Aydın, Bilgin - Rıfat Günalan: "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, 38 (İstanbul 2011), s. 27-160.

El-Haj, Rifa'at Ali Abou: "Metin Kunt, The Sultan's Servants: Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (İstanbul 1986), s. 221-246.

Emecen, Feridun M. - İlhan Şahin: "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri-I", *TTK Belgeler*, XIX/23 (Ankara 1998), s. 53-98.

Gürsoy, Ersin: *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2004.

İlgürel, Mücteba: *Abaza Hasan Paşa İsyanı, Hurûc ale's-Sultân*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022.

İnalçık, Halil: *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III, Köprülüler Devri*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

İnbaşı, Mehmet: *Ukrayna'da Osmanlılar, Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004.

- Kılıç, Orhan: *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri, Kuruluştan 19. Yüzyıla*, Cilt: 1-2, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.
- Kılıç, Rüya: *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Köse, Ensar: “İçel’de Bir Celâlî: Muslu Çavuş İsyamı (1606-1610)”, *İ.Ü. Tarih Dergisi*, 67 (İstanbul 2018), s. 23-58.
- Köse, Ensar: “İçel’de Bir Ulu Çınar: Şeyh Ali Semerkandî ve Nesli”, *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1015, s. 335-359.
- Kunt, İ. Metin: *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Mercan, İsmail Hakkı: *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, Ankara: Berikan Yayınları, 2009.
- Osmanlı Yer Adları: I, Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2013.
- Özcan, Abdülkadir: “Devşirme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 9 (İstanbul 1994), s. 254-257.
- Özcan, Abdülkadir: “Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34 (İstanbul 2007), s. 182-183.
- Özkaya, Yücel: *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Provincial Elites in the Ottoman Empire, Halcyon Day in Crete V, A Symposium Held in Rethymno, 10-12 January 2003*, Ed. Antonis Anastasopoulos, Rethymno, 2005.
- Şakul, Kahraman: *II. Viyana Kuşatması, Yedi Başlı Ejderin Fendi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- Şimşek, Fatma: “Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)”, (Doktora Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Toledano, Ehud R.: “The Emergence of Ottoman-Local Elites (1700-1900): A Framework for Research”, *Middle Eastern Politics and Ideas a History from Within*, Edited by Ilan Pappé and Moshe Ma’oz, London New York: Tauris Academic Studies, 1997, s. 145-162.
- Yaycıoğlu, Ali: *Partners of the Empire, The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, California: Stanford University Press, 2016.